

عبداللہ توقای
مجموعہ آثاری

مرحوم ملی شاعر منٹک وفاتہ ۲۰ یل طولو مناسبتیہ خاطرہ اولاراق باہلدی .

۱۹۱۳ آپریل ۱۹۳۳

ناشری:

طوکیودا مطبعہ اسلامیہ .

۱۹۳۳ نجی یل .

عبداللہ توقای مجہوعہ آثارندہن

یشنچی بولم

ترجمہ حالی

ناشری:

طوکیودا مطبعہ اسلامیہ.

۱۹۳۳ نجی یل.

عبدالله محمد عارف اوغلى توقايف .

برنجى قسم: ترجمهٔ حالى . I - توقايفنىڭ صبىلىقى ۋاقتى . II - توقايف
اورالسكى دە . III - توقايف قازان دە .

صبىلىق ۋاقتى

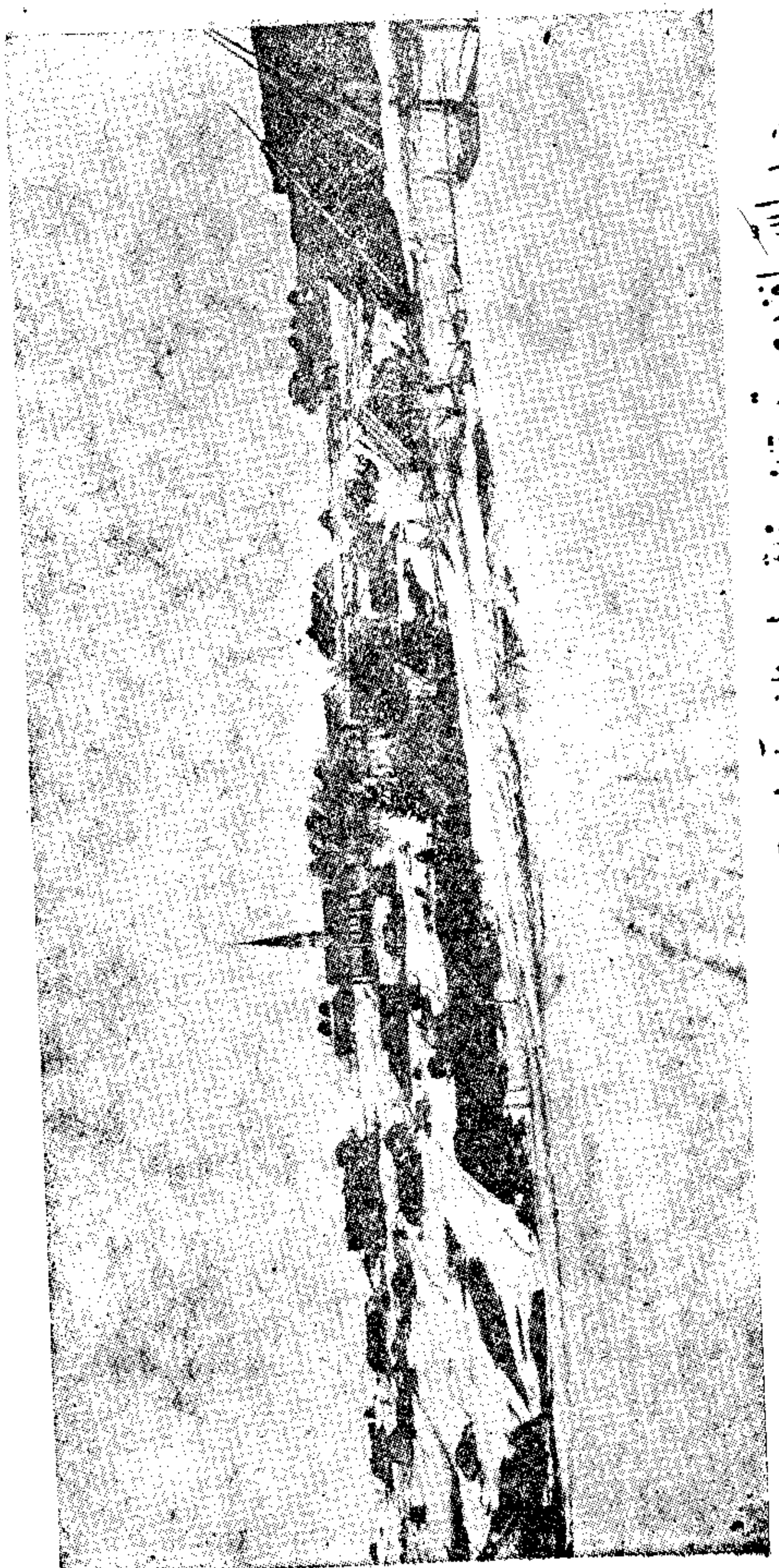
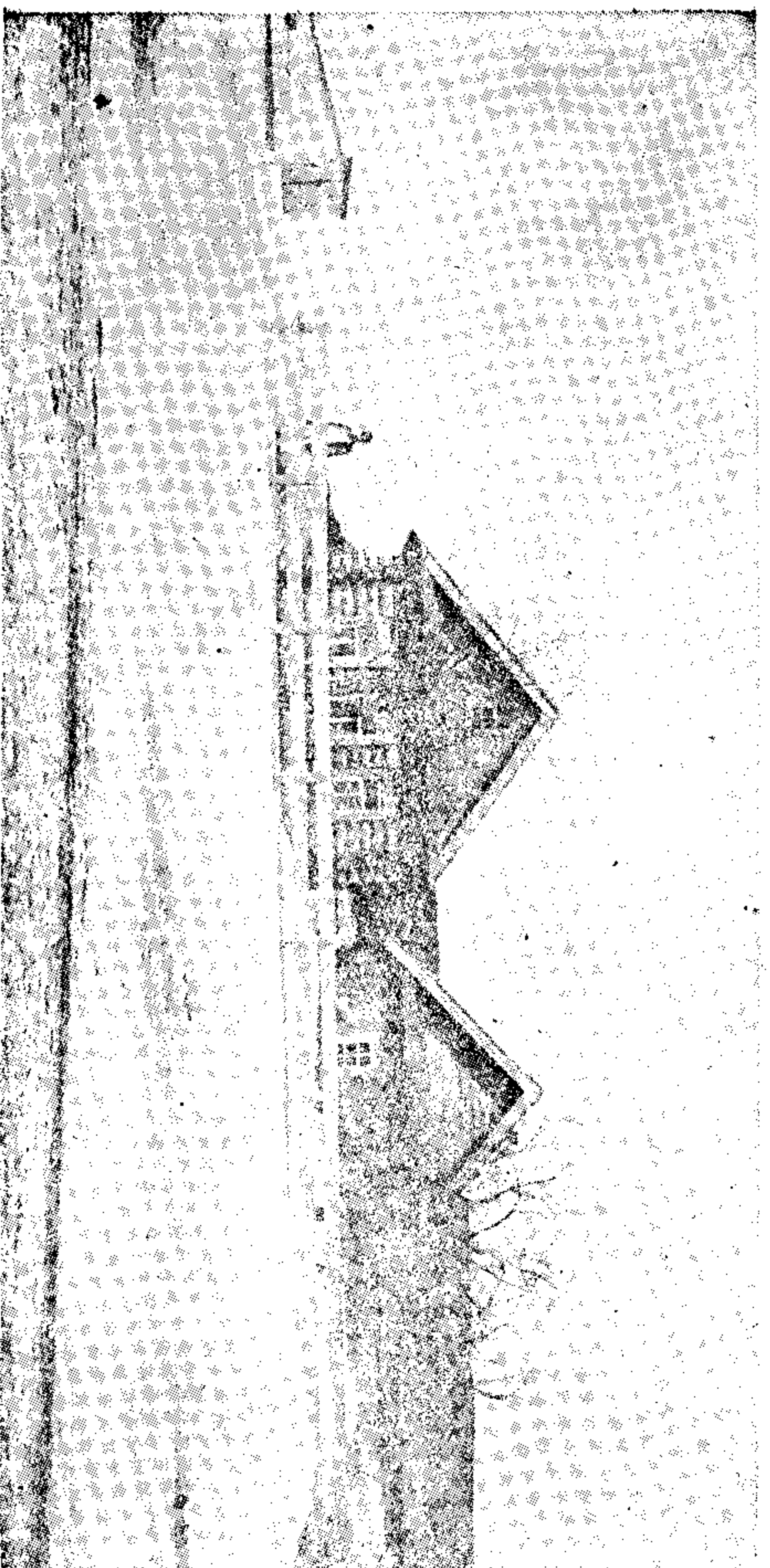
عبدالله افندى توقايف ۱۸۸۶نجى يىلدە قازان اويەزى قوشلاۋچ اولىندە
دنياغە كىلدى . آنڭ آناسى محمد عارف اسمىندە بولوب شول اولدە امام ،
آناسى ممدودە اسمىندە بولوب ، اوچىلى اسمى اولڭ زىنەتالله اسمى امامڭ
قىزى ايدى .

عبدالله افندى طووب بىش آى قدر وقت اوتكەچدە آناسى ۋاقت بولوب
آناسى عبداللهنى اوللارندەغى شريفە اسمى بر قارچەقە قلدردغان دە اوزى
.. صاصنا ، اولىڭ ملامسىنە ايرگە كىتكەن . صوكرە اوغلىن دە اوز يانىنە
صاصناغە آلدردغان . لىكن عبدالله افنديگە طاغن بختسزلك ايشىكى آچلمغان .
شول آرادە آناسى دە تولوب اول اوچىلى اولندەغى باباسىنە (آناسىڭ آناسىنە)
قايتارلمغان . آنڭ باباسى زىنەتالله ملا پىك فقەر ھەم بالا چاغامى دە كىوب

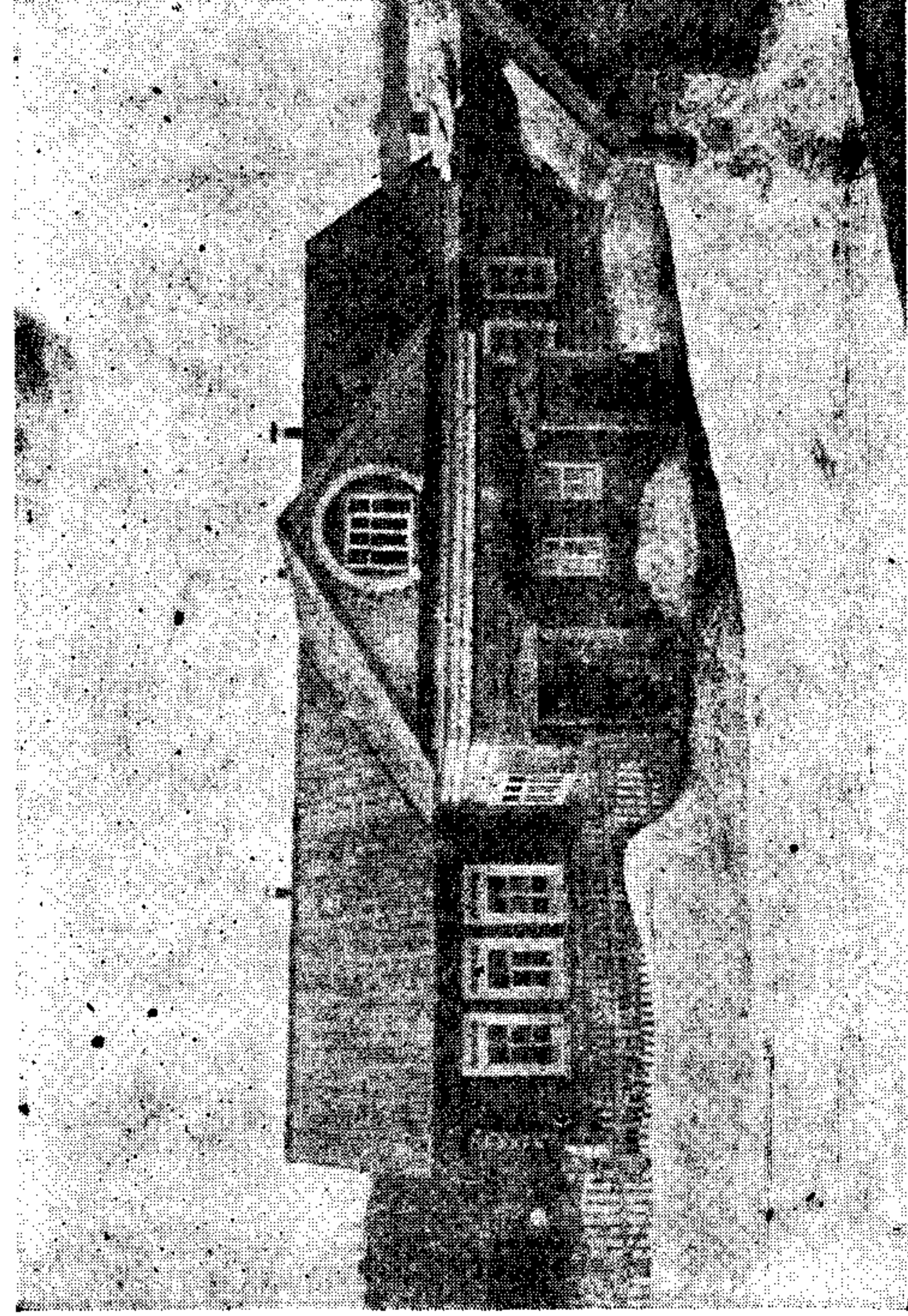
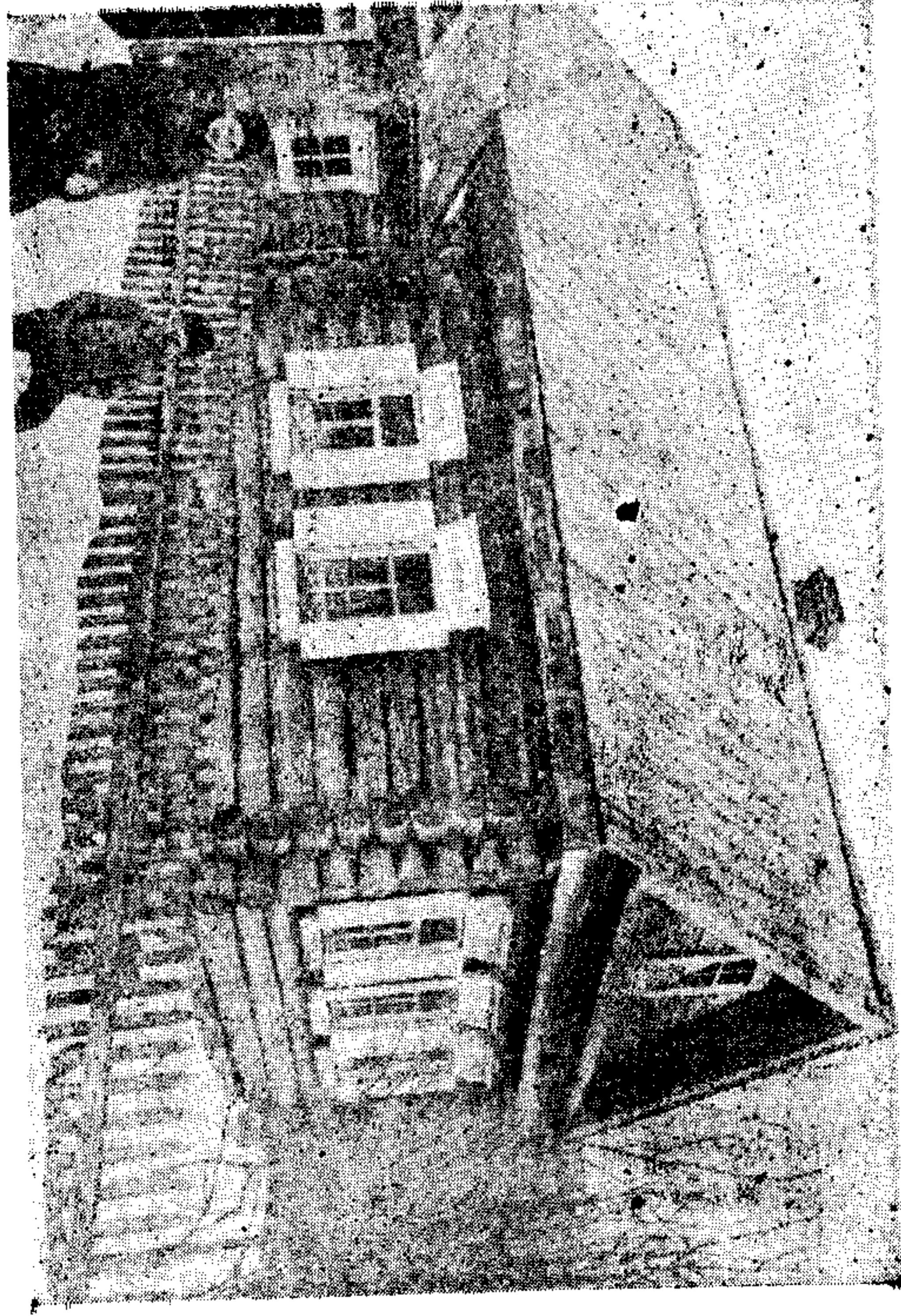
عبدالله توقايفنىڭ مەتبۇعات ھالىدە برنجى چىققان رەسىمى .

مردم عبد الله افندی توقیف ناک طوغان اوی، قوبد، لاج اولده طرف الله
حضرت ناک بوسطی، اوی تورنده کی شورورت آغیچی هم آندان قالدان.

عبد الله افندی توقیف ناک طوغان اولی قوشلاوج ناک عمومی کورنشی.

اوج اېلى قوبېسىندە عبد الله افندى توقايف نىك والدهسى
مردودە آرتاي طوغان اوى .

ماكا قرلاى آولندە عبد الله افندى توقايف نىك لىنجى يەشىندە اول سېقىقە كرۇب
فتح الرحمن - حضرت نىك استاد بېكەسىندەن سېقى اوقى باشلاغان اولى .

اول آندە اوز اوزن آڭلى، ھەم سېقى اوقورغە باشلاوي دە شول اولدە بولا. آنى ايڭ ئىك اوقورغە شول اولڭ استايىكە سېنە بېرەلەر، ايكنچى قىشنى اول مدرسه گە كرم. آندە ھفتىك ايچگن، كېسك باش، بدوام كېلەر. نى يېك تېز بلوب، باشقە اوزندەن نادانراق بالالارنىدە ئويىرەتە باشلى. ايكنچى ياقدان اول اوى خىدمىتەدە يارى باشلى. ايرتە بلەن مورجا مندوب آچا، يابا، كوك، بەلى، كىتودەن صېير آلوب قايتا، كىتو قووا...

شول رەوشچە عبدالله بوندى ايكى يىل قدر وقت اوزدرا، سوڭما تاپا سعدى آبزىنڭ بر اير بالاسى دىناغە كېلوب عبداللهغە رتېب بولا، آنڭ حاضر اعتبارى كېمى، بېدگەر كەدە آناسى آڭما يات كوز بلەن قارى باشلى. بر وقت سعدى آبزىلارنڭ اويىنە آت بلەن بر كىشى كېلوب طوقتى. عبدالله بو يات كىشىنى بىردە تانومى، آنالارن اندردان چاقروب قايتا، مسافر گە چەي قويالار. اول چەي ياندى اوزىنڭ «قوشلاوچ»، اولىدىن بدرالدىن اسمىلى كىشى ايگەن، بو بالا (عبدالله) اوللارنىڭ ملا بالاسى بولوب آنلار آنى كويىدەن بېرلى ازەب، نھايت بوندى ايگەن بىلگەچ آلورغە كېلوون، آنڭ جايق قالاسىدە آناسى بلەن بر طوغان آپاسى بولوب، جىزىنەسى آنى اوز يازىنە آلدرغە تەلە گەندىگن، سويىلەب بېرە. سعدى آبزى ھەم خاتونى

باشدە قارشى طورسەلار دە، بدرالدىن يېك قاتى طورغاچ، اورەدنىك فلان بلەن قورقۇتماچ اخىيارسىز كونەلەر.

شولاي ايتوب عبدالله بدرالدىن آبزاسى بلەن قىرلايدان كىتوبىدە بارا. ئەيسى، ئەيسى باسو قابقاسىنە قدر اوزاتا باروب: «بىزنى اونوتما! بىزنى اونوتساڭ تىمۇغ كېسەوى بولورسڭ، دىوب قالالار.

عبدالله ايرتە گەسەن يوقىدان طورغاچ اوزىنى طوغان اولى قوشلاوچدە، بدرالدىن آبزاسىنىڭ يورطىدە تاپا. سوڭرە اول شوندى طورا باشلى.

بو بدرالدىن آبزى يورطىدە آنڭ قولىنە بر وقت «فواكە الجىسا»، كىتابى ئوشە. اول آنى اوقوغاچ كىتابدە ئەلىگە قدر اوقودىنى كىتابلارنىڭ كېرىسە شوندى يات سوزلەر بولۇنە عىجبەنە. عبدالله افندى بوندى اوزن ملا بالاسى ايتوب طوتا. اوقوغان كىتابلارى بلەن عمل ايتەر گە طرشا، بر وقت اوللارنىڭ معتد بر كىشىسى آنڭ بلەن ايسرك حالچە كورشور گە كېلوب سلام بېرە. عبدالله آنڭ سلامىدە، قولندە آلەمى. سېبىن سوراقلارندە بدوامنڭ مشهور:

ايسر كىكە سلام بېرە - اول بېرسە ھەم سن آلما

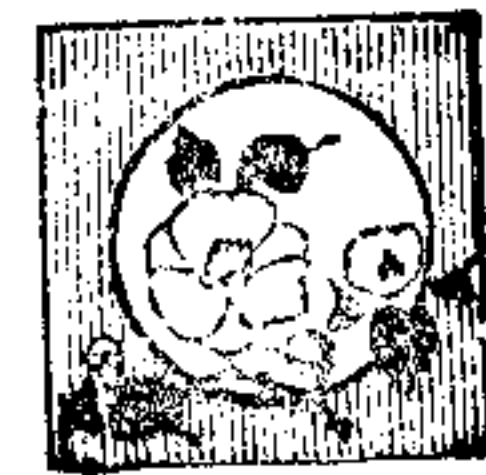
يىتن ياروب صالا.

ياڭا قرلايدە عبداللە افندى توقايف نىڭ سېق اوقوغان مېكتىبى بىرلەن
استاذى فتح الرحمن حضرت نىڭ مەسجىدى منظرەلەرى .

سوڭرە بىدرى آبزاسى عبداللەنى قازانغە آلوب كېتتە. تصادفى اولارق
عبداللە قازانغە بارغاچدە آندەنى بىر وقتقى آناسى، ئەلدىگى. محمدولى آغايفە
اوجرى. اول آنى ئويلەرىنە آلوب كېتتە، آندە آناسى بىلەن كورشە، اولدە،
يېچارە، عبداللەنى ساغىنغان ايەكەن، باشندان اوتەكەن حالەرن صوراشوب
يغلى. آنى صىلاب، قوندروب يېپەرەلەر.

عبداللە افندى حاضر بىدرى آبزاسى ايله بىر نوپىردە جايقىدەن آنى آورغە
كېلە طورغان آلتى يېش صاپى دېگەن كىشىنى كوتوب ياتا. نھايت آلتى يېش
صاپى دە كېلە، بىدرى آبزاسى آلتى دانە ايەكېشەر تېنىك آچقە يىروب آنى
آلتى يېش صاپى غە قلدروب كېتتە. بىر نېچە كوندەن سوڭ جايىق شەرىنە
يۈنەلەر. ھەم يىك ايله اون سېكز كۈن بارغاندان سوڭ جايىق قە باروب
كرەلەر.

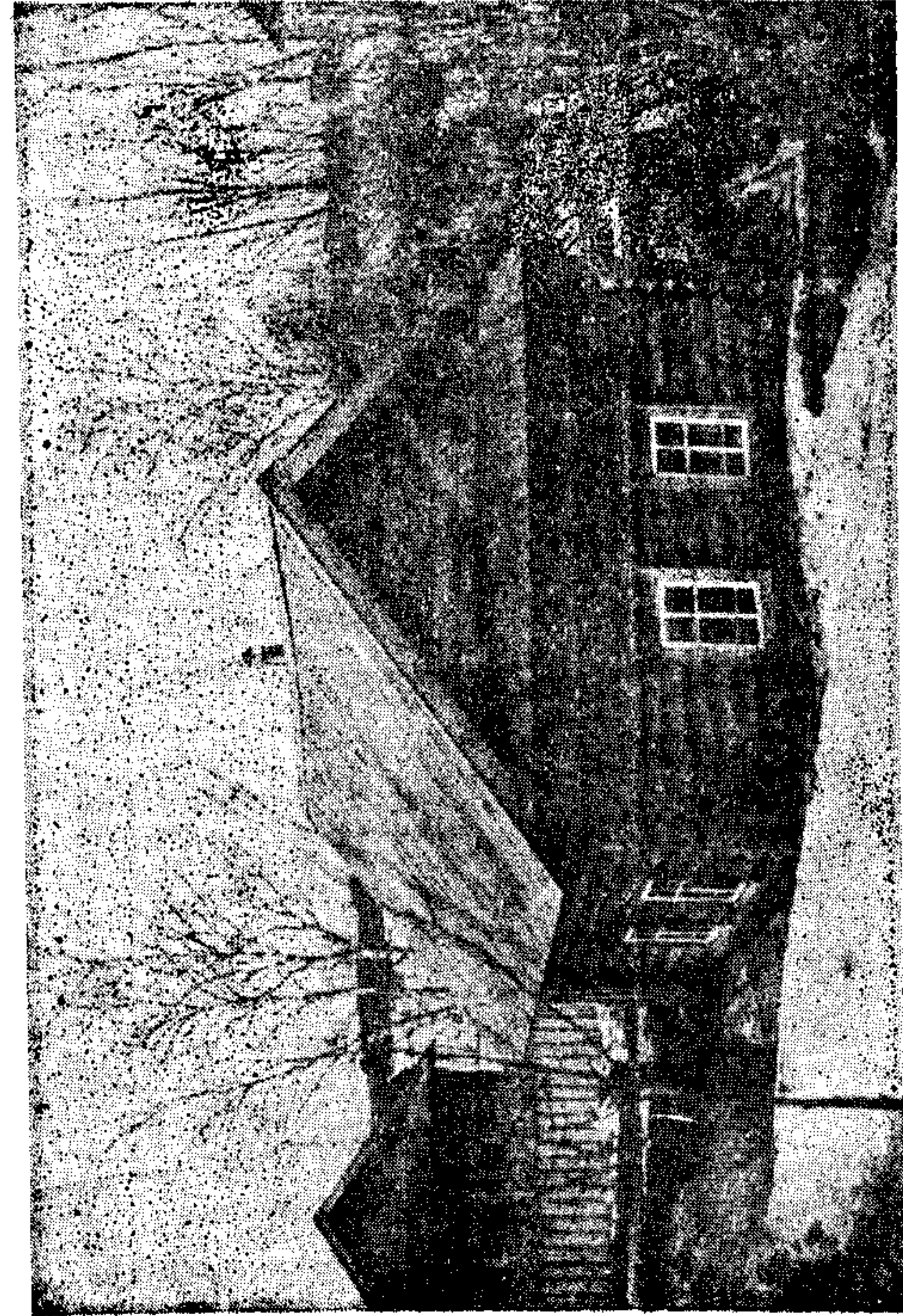
توقايف اورالسكیده

توقايفنك اورالسكیده گى طورمىشى، احوالى حقنדה ئەلىگە اولقدر يتش معلومات ادبياتده كورنگەنى يوق. شولاي بولسەدە عبدالله افندى قارىيف نك اوتكەن يل «مكتب» نك ع نچى صاننده يازدىنى خاطرەسى بو طوغرو. دەغى قارا كغىلقتى ياخشى اوق آچدى. توقايفنك مدرسە ايدهشى بولغان، ايدل محررلەرنەن يارالله المرادى افندىنك «توقايف اورالسكیده» اسملى كچوك بر مجموعە سنده شاعر نك مدرسە حياتى حقنדה بعض بر مەم لوحەلەرگە اوچرالا (۱) بز بونده شونلاردان ھەم شاعر نك استاذى محترم مطبع الله حضرت دەن آلدینگىز مکتوب دەن استفادە ايتوب توقايف نك بو مەم دورى حقنדה توبەندە گى قدر نەرسەلەر يازا بلدك.

مطبع الله حضرت نك م-مكتوبندەن:

«شاگردم عبدالله توقايف ايك نك اورالسكى گە كىلگە چدە جيزنەسى على اصغر باى عثمانف جنابلارینه توشدى (۱۸۹۵ نچى سنە ايدى). على اصغر

(۱) بز نك بو يىرنى يازوب بتر كەندەن صوك كامل مطبعى نك دە توقايف خاطرەلەرى باصلوب چقدى.

عبدالله افندى توقايفنك قرلاي اولدە عبدالرحمن حضرت دەن نچى يەشندە ابر بالالار برلەن بر كە سبوق اوق باشلاغان مکتب منظرەسى.

افندی قاین انیسینی اوز اوغلی گبی تریبه ایتەرگه التزام ایتوب کیتیرگن
ایدی، چونکه آنک بردهن بر اوغلی عبیدالله ۹ یشله رنده اولدینی حالد،
توقای کیلودهن بر گنه ییل نلک وفات ایت-کن ایدی ۱) شول سببدهن
عثمانف توقانی بالاسی کبی قدرلہب طوتارغہ و اوقتورغہ باشلادی.

ایک اول مدرسہ حضورندہ غی روسکی کلاصقه ییردی. توقایف شونده
احمدشاه سراج الدینف نام قارت اوچیتلدهن ۳ سنہ اوقوب تماملاب چقدی
۲) شولای روسچہ اوتودینی آرادوق بزم مدرسہ-زده اسلامچہ اوقورغہ
کرشدی (۱۸۹۶ سنہلرده ایدی) اولدہرہک جیزنہسی اوینده قونوب پاتسہ
ده برہر یلدهن صوگ بوتولہی مدرسہده طورہ باشلادی.

۱) بر طوغرودہ کامل مطبعہ نك روایتی باشقہراق. آنک* یازوونچہ علی اصغر
حاجینک* عبیدالله اسملی اوغلی توقایف کیلوب بر آز طورغاندان صوگ* توله. شوندان
صوگ* عبیداللهنی اوز یورطلارندان مدرسہ که بیہرہوب طورغزا باشایلار.
بو ایکی روایتنک* قاپوسی درستلکن تحقیق ایته آلاماق.

۲) کامل افندی ایسہ توقایف نك* روسچہ اوقی باشلابده تمام ایتمہ که نلکیننی یازا
قاریف نك* روایتی ده مطبعہ الله حضرتتکینہ موافق. یارالله المرادی ده «توقایف
نك* اورالسکیده بر کلاصنی روسچہ مکتبدهن آغان شهادتنامه سنده فامیلہاسی
عارف دیب یازغان» دیدر.

توقای مرحوم، یشیم و فقیر الحال بولسدهده، یهشدهن اوک اوزن اوزی طوٹا
بلہ، عالیجناب و نزاکتلی بولورغہ طرشقان کبی سیزلہ ایدی.

اول وقتلارده مدرسہ مزده ایسکی اصول بلہن اوقولا ایدی. توقای-ف
معروف بولغان تورکی و عربی کتابلارنی مراصالی فتح الدین رحمة اللین
نام خلفہ مزدهن اوقودی. صوگرہ صرف، ترکیب، نحو عربی لہرنی
سراج الدین اسملی بر قارت خلفہ مزدهن ایسکی اصول ایلہ، طرشوب اوقوب
شول قتلہردهن گوزلہ معلومات آلدی. ۲-۳ یلدهن صوگ اوزمنک عمومی
درسہلریمہ حاضر بولا باشلادی. بو درسہلر اوشبولار ایدی: فقه-دهن
مختصر، ہدایہ؛ تفسیردهن: جلالین؛ منطقدهن: ایساغوجی، شمسیہ.

توقای-ف منطقنک اوزن یاراتسدهده، بو ایساغوجی، شمسیہلہردهن برده
ممنون توگول ایدی. بعضا عقاید تفتازانی، حسین جبری کتابلاری در-
سندهده بولا ایدی. حدیثدهن صحیح البخاری درس یاراتوب طکلی،
حدیثلہردهن آگلاشلغان فلسفہلہر ایلہ غایت حضورلانا ایدی. جہی کوزہ
لہرندہ صحیح البخاری درسہلہرندہ عبارت خوان کوبرہک اوزی بولوب قالون
طاوشی بلہن اوقی ایدی.

شول آرالارده عثمانلی کتابلارندن، بعضا غزہ، ژورنال-لارندان

شولايوق روس ادب تاندن بىض نەرسەلەر تىرجىمە-ايتەرگە باشلادى.
شوشى يىللاردا (قارىيىف نىڭ روایتىنە كۆرە ۱۹۰۲ - ۱۹۰۳ نىچى يىللاردا (۱)
مدرسە مۇزىدە عبدلولى نامىدە بىر تۈرك شاكىردى بىر قىش، بىر جەھى طورغان
ايدى. تصادفى اولاراتق عبدلولى افندى شاعر ايدى (۲) توقايدە بىرەر سەنە
مەقدىمگە اوزمىدەن « مختصر الكافي في قسمى العروض والتوافى » كىتابى نىڭ

(۱) مەترىز اچىدە كى سوز مىنىكى، ج. و.

(۲) بىو طوغرودە قارىيىف اوشبو سوزلەرنى يازا: « عبدالله افندى نىڭ »
سويىلەوينە قاراغاندا، اول شاكىرد اوزى شاعر دە بولغان. عبدالله افندى بلەن
آنلار بىر بىر سىنە طىبعا طوغرى كىلۇب، بىر رىسن بىك ياراتشۇب طورغانلار.
عبدالله افندى نىڭ نەقىلنە كۆرە، اول شاكىرد بلەن آنلار جەھى بىوى آچلى،
طوقلى طورغانلار. اول شاكىرد نىڭ تۈز مىلىكى، اخلاقلىقى، كۈزەل تىرىيەسى
عبدالله افندىگە بىك قاتى تائىر ايتكەن. شونىڭ اۈچۈن مدرسە بابىدەن سوز
چىقسە، عبدالله افندى مدرسەدە ايك ماطور خاطرەكە شول شاكىردى سويىلى
ايدى. شول شاكىرد بلەن آلاز جەھى بوى بىر كە جىرلاب، بىر كە يۈرۈپ، آچ
بولسەلاردا، راحت، حضور اوتكەر كە نلەر. اول شاكىرد نىڭ شەرلارندىن بەزىلە.
رن عبدالله افندى ۱۹۰۷ نىچى يىللاردا مىكا اورالسكىدە وقت اوقوغان ايدى. لىكن
تأسف، كە بىر سوزى دە خاطرمدە قالماغان.

ع. توقاى تىرجىمە خالى

قاىپە قىمەن قالدروب، فقط غىروض قىمەنگە اوقوغان ايدى. غىربىنىڭ اول
آلى تورلى شەر وزىلەرنى، تەقلىبەلەرنى قىستاقچە غەنە اوقوب مەدخلى شەر كە
بول طابقان ايدى.

شول بول ايلە باياغى عبدلولىگە قوشلۇب اوزىنىڭ مەستەد طىبىقى ايلە
كون ساين شەرلەر استىخراچ ايتە باشلادى. شولايدە تەسەيل اۈچۈن كىسە
مەدەيە، كىسە باقرغان كىبى ائىرلەردە ن دە وزن خاطرەلەرى آلا ايدى.

ھەر وقت ئەيتە طورغان ايدىم: « عبدالله، سىن شەرلەر كىدە تەجنىس لەر
باصا، تەجنىس شەر دە بىك مەدوحدىر، دىب. شول سوزلەر مەنى بىر دە بوشقە
قالدىرمادى، كۈزەل تەجنىسلەر. ياصار بولدى.

عبدالله نىڭ آناسى عارف ملا قىشقاردا اوقوغان شىركىم اولدىغىندەن،
عبدالله نى اوزم دە مەجتىلى كۈرر ايدىم. درس وقتلارندە اوز آلدىمە قارشى
بوز كە بوز اۈطر ايدى. قاى چاغىدە « مەين آناڭ بلەن بىر كە قىشقاردا
اوقوغان ايدىم، شونىڭ اۈچۈن سىنى ياراتام، دىد كىدە تىسىم ايلە كۈلۈب، آق
بوزن قىزارتۇب، باشن آستىقە تىيۇب قويا طورغان ايدى.

عبدالله مدرسە مۇزىدە مەقدىمە جىزىيەنى اوقوغان بولغانغا قىران مەقدىسى
تەظىمەلەب، عثمانلى مقامى ايلە، بىر قارت تۈرك كىبى، قالون تاۈش ايلە اوقور

م. توقاى تىرجىمە خالى

ایدی. بعضا باشیئنه فەسکەنە گەییووب سیرە کەکە. مسجد کەدە بارغلاب قوبلا
طورغان ایدی. فقط اویله نمارندن سوک قرآنی تمام قارت تورکەنک او-
زی بولوب اوقور، جماعتنک کیفن خوشلاندر ایدی.

عبدالله مدرسەدە ۳ - ۴ سنە طورددان سوک مریسی بولغان جیزنە.
سی علی اصغر بای عثمانف وفات بولوب کیتیدی. عبداللهنک اوستینە
طاغندە یتیمک آرتدی، فقط اوزینک غایت صبرلنی، چەداملنی و مع هذا
مشغولتی ایله اوزن اوزی آصراب مدرسەدە دوام ایته آیدی. آز بولسەدە
اوزینە یارده مچی شاگرد بالالاری دە بولدی.

۱۹۰۲ نچی یلدە اوغام محمد کامل القاه مدرسەدەن قایتقاج عبدالله کاملدەن
هەر وقت استفادە ایتهر گە، اخلاص ایله، سزغانوب طوتوندی. آندان
ادبیات عربیە و معلومات جدیدە اویره نوب اجتهادلی و اخلاصلی شاگرد
بولدی (عبداللهنک مدرسەدە پارلاق دوری دە اوشبو سوکئی ۲ - ۳ سنە

(۱) کامل افندی یازا: «عبدالله افندی مینم اویسکە یوروب میندەن علم
قرائت و مصر مقامی دە اوکرەندی. شول وقتدە مینم تورکچە و عربچە جرولاز
جراغانمندی دە بیک اخلاص برله طکلاب طوراً ایدی هەمدە میکا کیلە طورغان
هەر تورلی عربچە و تورکچە یازغان غزتە و ژورنالارنی اوقوب فائدهلەنە ایدی.

ع. توقای ترجمە حالی

بولدی.

شول ره ووشچە مدرسە مزده طورو مندتی اون سنە گە قدر صوزلدی.
سوکرە ۱۹۰۵ سنەنک آخرلارندە محمد کاملگە قوشلوب مطبعە خدمەتلەرینە
کیرشیدی. برەر قشیدن سوک مدرسەدەن دە چقدی. اولدە کاملنک روسە -
چە « اورال-یس »، « اورال-سکی دنیوتیک » نام غزتەلەرن چغارغاندە فقط
ماشینادان باصلوب چققان صحیفەلەرنی گنە جیبو خدمتندە ایدی، سوکرە
کامل تامارچە « فکر »، « اوقسار » و « العصر الجدید » غزتە و ژور-
ناللاری چغارا باشلاغاندە عبدالله مصحح کەکە کوتەرلیدی.

(۱) بو طوغرودە قاریف یازا: « ۱۹۰۵ نچی یلنک آخرلەندە و « فکر »
غزیتەسی چقا باشلاغاچ عبدالله افندی « فکر » مطبعە سندنە بيشەر سوم وظیفە
آلوب ایکی آی نابورشیک بولوب خدمت ایتمدی. نابورشیک وقتندە بعض بر نەر -
سەلەرنی اوزلکەندەن توزتە باشلاغاچ کامل افندی آکار ۱۰ سوم ژالونیا
یوروب مصحح ایتوب قویدی. مصحح بولوب طورغان وقتندە « فکر » کە شعرلار
هەم مقالهلەر یازا باشلادی. توقایفک ایک بر نچی باصافان شعری « موژیک یو -
قیسی » بولدی. آ کا قدر مدرسەدە وقتدە ملالار، مؤذنلەر حقتندە بر شعر یازغان
ایدی، لکن آنی نی سببەندەر باصدمادی. توقایف « فکر » غزیتە سندنە بر نیچە
آیلار شول اون سومغە خدمت ایتمدی بو آقچە آ کا مدرسەدە ایرکن طوررغە
ییتە ایدی ».

عموماً شاگردلارم، شول جملهدهن توقایده، بروقت میگا: «حضرت،
 فقه کتابلاری برده ترتیبسز تصنیف قیلغانلار، شول سببدهن شاگردلار
 کتاب الصلوة باندن باشقه یئرلرن او قومیلارده، بلمیلرده، سزدهن اوتنه.
 مز: فقه مسئلهلرن ماده ماده ایروب بر کتاب تصنیف ایتسه گز ایکن.
 اصول جدیده نك رشدی، عالیلهری اوچون او قورغه قولای بولور ایدی،
 طرزنده اوتیج یاصادیلار. اوزمده آنلارنک مقصدلارن، صلحت کوروب
 یوز یکرمی باب اوزره ۱۳۰۸ م. واددهن عبارت نادر الوجود بر کتاب
 تصنیف ایتمش ایدم. بو کتابنک سوادن اوزم یازوب، بیاض نسخه سن،
 اکثر یا، عبداللهدهن یازدروب مطبئه فورماسنده تصحیحده قیلدروب قویغان
 ایدم، فقط کامل نك باصما خانه سنده باصدرامن دیگنده، باصماخانه طوقتا.
 لوب، مع الأسف باصلمیچه قالدی. کتاب عربی العبارة بولوب «فقه الشریعه»
 نامنده ایدی، عبدالله بو کتابنی یاراتوب، هر ماده نك مضمونن آکلاب،
 کیفله نوب او قور ایدی.

مدرسه مز نك بر اوینه ۱۸۹۸-نجی یلده اصول جدیده قبول ایتمش
 ای نك، عبدالله اصول جدیده طرفداری، آن نك محبی بولسه ده زور شاگرد
 بولغانلقدان اصول قدیم اوینده طوروب بر طرفدان درسلهرن اوق و

ایکنجی طرفدان صوگنه طابا تحریر اشی بلهن مشغول بولا ایدی. او
 طورغان اورنی مین درسکه او طوراً طورغان تهرزه که کورشی بولدیغندهن،
 قولمغنه صوزوب تحریر آن آلب قاری و «ماشاء الله، آفرین» دی
 ایدم.

عبدالله وقتن اصلاً بوش اوتکه رمی ایدی. قرآن، حدیث بولسون،
 باشقه هر فن بولسون، همه سینه نظری، فکری فلسفه اسلام نقطه سندهن
 ایدی.

توقایف خلق آراسنده آز سوزلی بولوب بیک مهم سوزله زنیگنه سوبلی
 ایدی. قولینه قام آله هیچ توقفسز یازا ایدی.
 استاذ و شاگرد اصولنجه بعضاً آرامزده مناظره له رده بولغانلاب قولوب
 ایدی. مثلا اول کاپیتال طوغروسنده میگا خلاف کیتوب آن نك ضرورلنن
 اثباته طرشا ایدی.

عجبا قازان شهرنه هجرت ایتکج قازان نك مرکزلیگنده نمی، یا که فقط
 که له پوشنده ننگه می، یا خود قفادارله رنده نمی (نه ایسه اوزندهن توگیل)
 ۳ - ۴ سنه اوتکه رروب میگا مکتوب یازا آلمی یوغالدی. بوسی ایندی
 آن نك بر نه نیگنه قصوری بولدی. تورکه لهر مقالی: بشردره افندم، شا.

شار... شولایده آنک بوقصوری، تگی احتمالاً لاردان قطع نظر اینسه مده
عرب شاعرینک:

ولا عیب فیهم غیران سیدوفهم
بهن فلول من قراع الکتاب

سوزینه مصداق بولور دیدمده، حسن ظنده بولوب، یازا، یازا قلمی
قرلغان بولور، دیوب قویدم، مطیع الله حضرتنک مکتوبی تمام.

عبدالله قاریف نیک، توقایفک اورالسکی مدرسه سنده کسی حیاتیته دائر
یازدینی مقاله سندهن:

عبدالله مدرسه ده ایک عالم، ایک اوتکن، زیرهک شاکردله ردهن حسابلانا
ایدی. آنلار مدرسه سنده «شرق روس»، «ترجمان» و تورك غزته لهری
بولغان کیک عرب غزته لهرندهن «طرابلس» ده کیله ایدی. احتمال بو غزته لهر
مطیع الله حضرتک کیلمگه نله ردر، لکن شاکردله رگه فائده لهورگه، اوقور.
غه حضرت طرفندان هیچ بر مانع بولمی طورغان ایدی. غزته لهرنی ایک
سویوب اوقوچی هم بعض بر اوقوچیلارنک آکلامی طهورغان سوزلهرن
آکلاتوچی عبدالله افندی ایدی. عبدالله افندی نیک کیله طورغان بارلق داخو
دی قش کونی اوج بالا اوقنودان، جهی کونی حضرتنک میتریکه کنیکه

لهرن یازوب آغان بر - ایکی صوم آچمه دان عبارت ایدی. خیر ایدی
قارتراق شاکردله رنی روسچده اوقوتقالی ایدی شیکلی.

توقایف باشقه شاکردله ر کبی افطارلارغه، آشقه بورمی ایدی. بارسه ده
بیک مخصوص کشیلهرگه گینه، یلینه بر، ایکی، اوج بیردهن آرتیق آشده
بولمی ایدی.

آطنه کیچه لهرده باشقه چارشاز اچله رنده مناظره قیلمشولار بولسه،
توقایف چارشای اچنده آتی - جیدی شاکرد اوز آرا آچمه جیبشوب،
مجلس یاصاب، تون بویچه محمدیه اوقوب هم محمدیه کویینه جیرلاب
اوطورالار ایدی.

توقایف ۱۹۰۶ نجی یلنک تشنه مدرسه مطبعیه دن چغوب نومیرده
طورا باشلی. اوزی هامان «فکر» غزته سنده خدمت ایته. «محررگه» نام
شعرن یازغاج کامل. طیبی آنک وظیفه سن یکرمی صومغه منکره.

بر وقت کامل افندی نیک غزته لهری طوقتلا، اول مطبعه سینی مرتضی
عبیدالین اسملی بایغه صانا. عبیدالینلهر غزته چغارامز دیب یورسه لهرده
توقایفی آدابنه قلدرالار، شونندان صولک توقایف «مطبعه بلهن اویناغان بر
بایغه» نام شعرینی یازا.

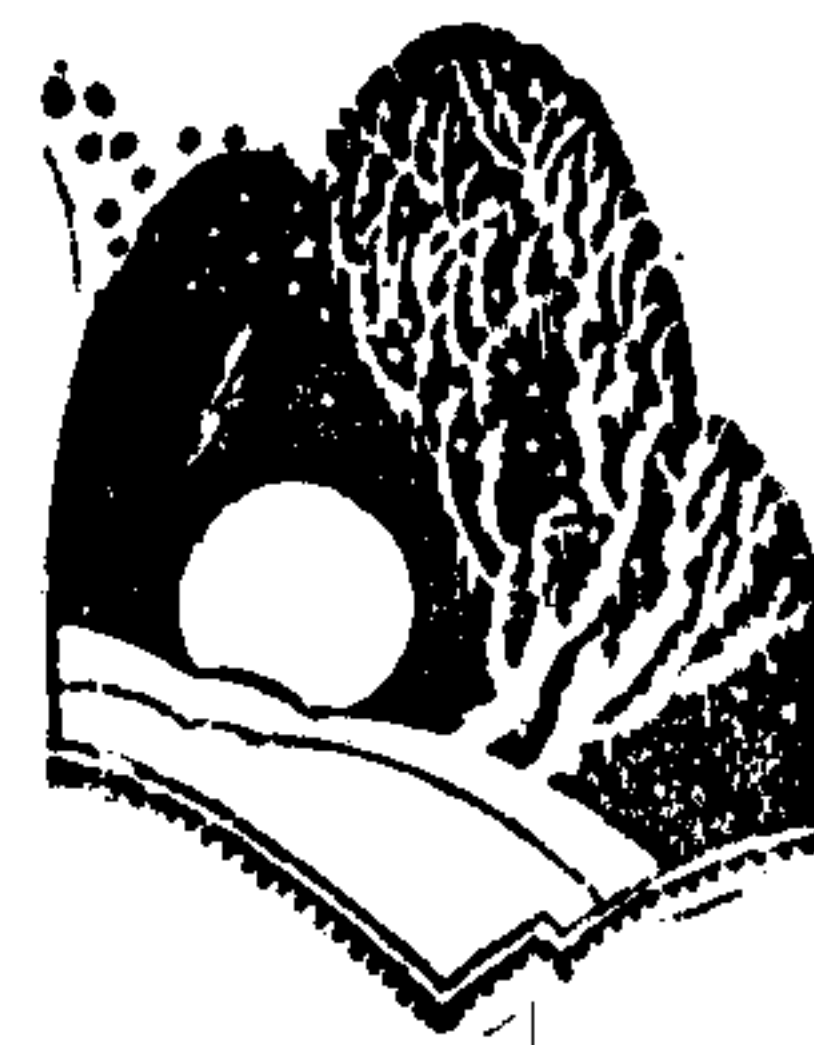
شول آراده قازاندان، شرفله ردهن توقایف قبه بیر مکتوب کپله . آلا ر
 توقایفنگ غزیتله رده باصلغان شعرلارن جیبوب مجموعه ره وشنده باصورغه
 صوراب، اوصلا ویده رن یازوب ییدر گه نله ر. شرفله ر ۳۰ صومغه توقایفنگ
 «فکر»، «العصر الجدید» ده باصلغان شعرله رن، نشر ایتو پرا واسن عمر
 بوینه اوزله رنده قالددرغه باصاب، صاتوب آلالار.

شول وقتلارده «وقت» اداره سندن توقایفنی دعوت قیلوب بر مکوب
 کپله. توقایفنگ آگانی دیوب جواب قیتارووی معلوم توگیل. توقایف
 شول قشقی صول پارتیه لارغه اخلاص قویوب یوری و شونک تاثیریری ایله یازا.
 غان، صولراق روحده بولغان بر نیچه شعری «طاش» غزیته سنده باصلا (۱).

(۱) کامل افندی یازا: «اول شول یللارده موداده بولغان اشچیلهرنی زاباستوف
 کماغه قوتورتوچیلار مذهینه کروب کیتوب مینم مطبعه ده بولغان بارچه اشچیلهرنی ده
 مینده ن ژالونیا آرتدرونی صوراب اش طاشلارغه قوتورتدی. مین عبدالله افندینگ
 بواشیننی سیزوب بر نیچه مرتبه تهیدید قیلوب قویسه مده فائده بیرمه دی. اول همان
 قوتورتوونده دوام ایتدی. شونک اوچرن آخرالامر آتی مطبعه ده ن (مطبعه م یابل
 ماسدان بورون ابکی آطنه غنه اول) بتونه ی چغاررغه طوغری کلدی بواش مینمچه
 بیک اورلمی بولوب کورندی ایسه ده عبدالله افدیکه بیک قاتی تأیری نه یله مش ایدی.
 اول شونک اوچون اولکه نیچ، میکا آچولانوب هم کیفی کیتوب یوردی.

عبدالله افندی بو وقتلارده قازانی بیک یار اتوب، صاغنوب سو ویلی و
 قازنده باروب طورو اوچون تورلی اری و فرضلار قورا ایدی. اول قازاندا
 بر اش قیلا آلاچاغینه، اوزبیک شاعرلر کینگده آنده طاشلاچاغینه اوشانا
 ایدی.

یاز بولا باشلاچاغ، عبدالله افندی صالداتقه قارالورغه قایتونسی اویلی
 باشلادی. آت قایتورغه آقچه سی یوق ایدی. آگنا آتاسندانسی، کمده ندره
 ۱۰۰ صوملار چامسی نیرات قالغان ایکن. شونی بر ییسر بله ن خلاپاتان
 ایتوب قازانغه کیلور آلدندان آوب شول آقچه برله اوزبیک سویسگهن
 قازاننه کلدی.

توقایف قازانده

توقایف صالداتقه قارالور اوچون قازان آرتنداغی اولینه قایتقاندا قازانغه کره آنده اورالسکیده وقتده اوق مسلكله رینه یا که اثرلهرینه محبت ایتوب بوردیکی یه شلهر ایله بلشمه کچی بولوب، باشلاب «طاک» و «طاوش» محروبه لهرندن سعید رمییف یانینه بارا. سعید رمییف، توقایفنگ اول وقتده غی کورنشن اوشبو ره وشچه تصویر ایته:

— یالان باش، قارا کوزلکدهن، اوستینه کازا کیمی، جبه می، ایسکیگنه بر نه رسه کیگهن. آیاغنده طوزغان قارا بورقالی شقسزغنه بر مالای . . .
اول بوئدی بر مالاینک، البته شاعر توقایف بولووینه احتمال بیرمیچه،
آنی ییک صالحن قارشى آلا. حتی آکار تلهب سوزده قوشمیچه، اچندهن،
تیزره ک چغوب کیتوونگنه تلی.

صو کره توقایف بر مناسبت ایله اوزینک کم ایکه نلگن آکدلتا. سعید افندی، قارشوسندا غائبانه سوبدیکى توقایفنی کوروب حیرت ایله سیکروب طوروب، یا گادان کورشه. شول وقتده اوق بو ایکی شاعر محرم دوست

بولوب کیتله ره، بر برسینه اچله رنده گن توگه لهر.

توقایف ایرته که سنوک قازاندان اولینه قارالورغه قایتوب کیتته. اول،
اون — اون یش کوندن صو ک صالداتدان قوتولوب یته قازانغه نه یله نوب
کیله. ایندی اول بوتونله ی قازاندا فلورغه، سعید افندیلهر بلهن بر که بر که
طوررغه اولی.

توقایفنگ اورالسکیده وقتده اوق عیاض افندی اسحاتفقه .مخاض
بولغانغی. «عصر الجدید» ده گی بعض شعرلهرندن بک آچق کوربیننه.
قازانغه کیلگه چ آنی کورو البته آنک برخی تله کله رندهن بولغاندر. لکن
تصادف آکا آرقلی توشه. توقایفنگ قازاندان اولغه اوزشده عیض افندی
زندانده بولوب، اول، اولدان نه یله نوب کیلگن کونلهرده گنه سورگونگ
اوزاتولغان بولا.

یوناریده توقایفنگ «العصر الجدید» هم «فکر» ده باصلغان شعرله ینی
قازانده غی شعرلهر نشرایتوچی «شرف» لهر که صائقانلینغی یازغان ایدک.
«شرف» لهر توقایفنگ شعر مجموعه سن باصدرونی و آنک قازانغه قایتا چاغن
بلگه چ، اوزی قاراب باصدرر دیه شول وقتقه کیچکدره لهر. شونک اوچون
توقایف قازانغه کیلگه چده شول شعر مجموعه لهرینی قاراب باصدرواشینه کرشه.

توقايغىڭ قازاندىغى ياڭا مھىپىدان، تاڭار يەشلەرى دائىرەسىدەن ئالدىغى
 بىرىنچى تاڭرا تىنى علم الدىن افدى شىرف اوشبو رەھوشچە روابت قىلا: «قازانغە
 كىلوب توشو بلون مېڭا بىك تىز قازان يەشلەرى بلە طاششورغە، آلارنىڭ
 مجلسلەرنىدە بولورغە طوغىرى كېلىدى. اوچراغاندە مجلسلەرنىدە سويلەگەن
 سوزلەرى: روسلارنىڭ ياڭا ھەم ايسكى محررلەرنىڭ اثرلەرى. آلار حقنىدە
 يازغان تىقىلەر، روس ادبىياتىنىڭ تارىخىلارى حقنىدە بولا ايدى. مېن بولار
 نىڭ بىرسىدەن دە خبردار توگىل. مېن بىك زور نەرسە ايتوب، اورالسكىدان
 قدر سويلەپ كېلگەن پوشكىنى «كوب سويلەنگەن نەرسە دىب ا» كە
 اوزدرالار. انىڭ اوزى طوغىروسىدە توگىل، انىڭ حقنىدە بېلىنسىكى، بىسار
 لارنىڭ تىقىلەرنى كە چاشدرالار. بىرى بېلىنسىكىنىڭ سوزىنى مەقوللى،
 ايكەنچىسى بىسار قونلى ايدى.

مېن بونلار آراسىدە بىر بىرگە، باشدە تمام يوغلوب قالدىم. اچ پوشا،
 ارزىمنىڭ ئەلگە قدر اورالسكىدە قابلانوب ياتوويمە آچنا باشلادىم. مېن بىك
 از نەرسەدەن خبردار بولووم، تىكى باي بالاسىنىڭ - مېن ياڭا ايشتە طور.
 غان - روس ادبىياتى تارىخىن سو كى اجووى؛ مېن عادى مترجم دىب پورى
 طورغان فلانىڭ پوشكىنى تىقىدەكە كوچى يىتگەن بېلىنسىكىلارنى تىقىدەكە قونى

بىتەرلىك روس ادبىياتىدەن خبردار بولووى، پىش قەدەلەر ياندى مېنى صحرا
 مالاى ايتوب قالدردى.

آيلار، يىللار اوتدى. ئەلگى يەشلەرنى مېن بوتونلەي طانودىم. آلار
 مېنم آلدە اوچىتىلدەن آلوب قايتقان شول كوندە گى - اباقلارنى سويلەشوب
 يورگەنلەر ايكەن. . . آلار - «آيستاتچىلار»، بىر نېچە سېدە شولوق
 آيستاتچىلارنىڭ مجلسىدە يوروب، «آگرارنى واپروس»، «ايفىكىنى» دىب
 اورنلى، اورانسىز مودنى سوزلەر قىدروپ سويلەشوب باباقلار بولوب
 چىقىدىلار.

۲

بو وقتلاردا قازاندا «قازان ئىخبرى»، «آزاد» و «آزاد خلىق» ھەم
 «طاك»، «طاوش» غىزىتەلەزى طونتاغان، فقط «بولدىز» بلەن «بىان الحق»
 قە دوام ايتە ايدى. توقاي قازانغە كىلوب بىر آز طورغاچ ىنە ايكى غىزىتە
 باش قاقىدى. بونلارنىڭ بىرى شاكردلەر غىزىتەسى بولغان «الاصلاح»،
 ايكەنچىسى بولسا «قازان ئىخبرى» اورنىدە طوغان «اخبار» غىزىتەسى
 ايدى.

بو ايكى غىزىتەنىڭ رىسمى و مەسئول محررلەرى باشقە كىشىلەر بولسەدە،

برئچيسنىڭ باشىدا پورۇچى قانچ قاندى اميرخان، ايگنچيسنىڭ برهان
افندى شرف ايدى. «الاصلاح» اوزىدا بوتون كىمچىلىكى ھەم بوتون
يىشلىكى ايله شاكردىكى يەشلىكى تىمىل ايتە، آنىڭ ھەر صحىفە سىندە
يەشلىك ھواسى و شاكردىكى ايسى آگىتى ايدى.

اوزىدا «الاصلاح» قە قاراغاندە يىگنچىلەرەك وسادە دلرەك شاكردى
لكى، يەشلىكى تىمىل ايتىكن «فكر» غزىتە سىندە ھەم «اوتلار» ژورنالندە
تلەسە نى اشەرگە، اوستا تلى ايله تلەسە نەرسە سويلەپ، تلەسە كنى صىپارغە
لەسە كنى چاغارغە اويرەنگەن توقاي اوچون، البته، «اصلاح» كىداك بر
ميدان ايدى. اما «اخبار» جدى و ىلى غزىتە بولورغە ھەم شول زماندەغى
تعبىر بلەن تەتسەك «بورژوازى اورغان»، بولورغە طرشا ايدى.

توقاي «اخبار» غە چاقىلسەدە، ميدانندە و «الاصلاح»، بولوب طورغاندە
البتە اول آندى جدى بر دائرە گە، چن خدمت آراسىنە باروب كررگە
تلەسەدى. و «اصلاح»، دە يازوب تەتە مەيشتى تامين مەكن توگىل ايدى،
شونىڭ اوچون اول اشنىڭ بو ياغن ايسىگنچى تورلى جايلادى. شول وقتە
الارە عبدالرحمن دولتشىننىڭ «كىتاب» اسملى نشرىيات اشىنە ايكسپىدېتور
بولوب ياللاندى. «كىتاب» نشرىياتنىڭ كالتورى بولغان نومبردە طورا،

شونىڭ اوستىنە آينە، يىگىرمى بىش صوم قىدر وظىفە آلا ايدى. خىدمىتى
كاررىكاتورا قاراو، پاصىلكالار تىگىو، پوچتاغە كىتابلار ايلتو، مطبەدەن
چىغان كىتابلارنى قازان كىتابچىلارنى تاراتو ايدى.

«الاصلاح» توقاي اوچون كىك بر ميدان بولدى دىدك. لىكن اول بو
ايركىلىككەن فايدەلانىوب آرنىق طوزسىز لانسىمادى. آندە اوزىنى بايتاق
و قارلى طوتدى. باشدە تىقىد كىرەك اسملى جدى بر مقاله يازوب اشىكە
باشلاغان ايدى، آندان صوڭ كوبرەك شعرلەر ھەم جدى شعرلەر يازدى.

۳

۱۹۰۸نجى يىل آوغۇست باشىدا على اصغر كمال افندىنىڭ «يەشەن»
اسملى كىتابى ژورنالنى چىقا باشلادى. توقاي بوندا اشەرگە سىزغانوب
كەشدى و شوندا اول اوزىنىڭ ھجوى قوتى چىلاب ميدانغە قويدى.
موندەن صوڭ ياخشى آگىلاشلىدىكە عبدالله افندىنىڭ شعرى قوتى، شعرنىڭ
تورلى ميدانندە اش كوررگە مستەد، لىكن آنىڭ طىبەت و مشرىنە ايكى
موافق يول ھجىر و كولوودر.

۱۹۰۸نجى يىلدە سىننە بر آيلارندە قازاندىغى نىكىتىن سىرگىنە قارا احمد
دىگەن بر مسلمان كورەشچى كىلە. اول سىر كىدەغى باشقە باطرلارنى

جېگور، قازان ئاتارلارې آراسىندە زور شەرت آلا. ھەر وقت آغاى انى
 بلەن ماقىتتە نورغە ياراتا طورغان بىزنىڭ خىلق احمد بلەن بوتونلەي
 (ئو سىخىششاسە) ايتە. توقاي نىڭ خلق تلىدە داستان بولغان بو پهلوانى
 كور گەچ دە، بورنى كىسك باش ايسىنە توشە. اول كىتەلەردەن «كىسك
 باش» نى قابور آلوب كىرەدە شو كىئا اوخشاتوب، قارا احمد و آكا
 پىچەن بازارنىڭ مەناسىتىن تەسۋىرغە باشلى. اول باشدە آنى «يەشەن زورنالى
 اوچون دىب، قىسقا راقىنە ايتوب يازارغە تەلەسەدە، يازا طررغاچ حاضر گى
 «پىچەن بازارى» مەيدانغە كىلە. «پىچەن بازارى» تمام بولغاچ توقاي آنى
 باسلاسا بورون يەشەر جىلغان بر مجاسكە آلوب باروب اوقى. «پىچەن
 بازارى» مجاس ايسەلەرىنىڭ خوشىنە كىتە. آنلار توقاينى اوقوب بىر گەنن
 كىتەمىچە سوز آراسىدە بولوب، بولوب آقشلىلار ھەم بونى «يەشەن» دە
 باسدرمىچە، آيرم رسالە ايتوب چىقارغە كىگەش بىرەلەر، سو كۆرە عمومى
 ادبىيات كىچەسى ياسالوب توقاي آندە «پىچەن بازار» ن اوزى اوقى. پىچەن
 بازارى كىتاب بولوب چىققاچ توقاينىڭ باشقە ائىرلەرىنە قىياس ايتمەسلىك
 رەشەدە كۆب (بىر آى اچىدە دورت مەڭ نىسخە) تارالا.

ع. توقاي نىڭ ۱۹۱۰ نىچى سەنەدە آلدراغان رەسمى.

توقاينىڭ ايك كۆب اشلە گەن وشەرتى دە بوغارى درجە گە ايرىشكەن

وئىتى اوشبو «اصلاح» ھەم «يەشەن» دەورلەرى بولدى. درست، اول
 آندان سوڭدە اوزىنىڭ موقەن صاقلادى، لىكىن شۇنداق دە ارتىق كۈتەرلە
 آلمادى. «اصلاح» بلەن «يەشەن» طوقتاۋ توقاي اوچۇن اورالسىكىدە
 «العصرالجدید» «اوتلار» طوقتاۋدان كىم بولمادى. اول يەنە قوريلقەدە
 قالدى. آرا تىرە «يولدىز» ھەم «وقت» «شورا» دە شەرلەرى كۈرىنە
 ايدى. اول بۇندان سوڭ مەكتەب و بالالار عالمىنە ياقىنلاشا باشلادى، شول
 آرادە «بالالار كوئىلى» «آلتون ئەنەج»، «سو آناسى» اسمى اثرلەرن
 ھەم تەرجىمەلەرن يازدردى.

۱۹۱۰ نىچى يىلدە احمد اورمانچىف طرفندان «يالط - يولط» اسمىلە
 كۈلكى و ھجوى ژورنال نىشر ايتلە باشلادى. بو وقتلار دە قازان دە «بىيان-
 الحق» بلەن «يولدىز» دەن باشقە غزىتە بولماغانلىقدان بىر قىسىم يەشلەر «يالط
 - يولط» تىرەسىنە جىيىلدىلار. احوالگە كۈبرەك كىرىتىچىسى قاراۋىچى بىر
 صىف اوچۇن «يالط - يولط» صحىفەلەرى كىك بىر مەيدان مەبارزە بولدى.
 توقايف البتە بو مەبارزەلەرنىڭ بىرىنچى صىفندە ايدى. اول شول رەۋشچە
 «اوقلار» ايلە باشلانغان «يەشەن» ايلە درجە كالىگە اېرىشكەن ھجو و كولو
 قوتىنى «يالط - يولط» دە ياكىدەن اشكە جىككىدى. ھەم اول كەنچە بو

ژورنالنىڭ ھەر بىر نومۇرىدە دىيورلك يازوب كىلدى و بەئىز بىر نومۇرلەرى
 باشدان آباق آزىڭ تەلمى بلەن يازانغان بولا ايدى.

۴

بىزنىڭ كىچە تەوقايفنىڭ مەدرسەدەن چىقىغانچە ايسىڭ بىرىنچى مەحتاج بولغان
 نەرسەسى عام و تەربىيە ايدى. آڭا شا كىردى كىدەن قوتولغانچە ياكىدان
 سىزغانوب شا كىرد بولورغە، كىشىدەن اوقورغە، - اوز اوزىدەن اوقورغە،
 جدى صورتلە عام و ادبىيات تەحصىل يولىنە كىررگە تىوش ايدى ھەم آزىڭ
 اوزىنىڭ دە قازانغە كىلۈدەن بىرىنچى مەقصدى شول بولغان بولورغە كىرەك.
 لىكىن قازان آڭا اوزىنىڭ بىر يانغى بلەن غايت ناچار تەئىر ايدى. اول،
 اوزى دە ياراتمادىغى بىر طاقم اشىزىلەر، كۈچسىزىلەر گە قاتناشوب ەمرىنى
 يوق - بار بلەن اوزدرا باشلادى. بۇندە عىب بىردەن شول زاماننىڭ ھوا -
 سىندە بولسە، ايسىڭنىچىدەن عبداللاھ افىندىنىڭ اوزىنىڭ طىبەت و مەشرىندە
 ايدى. عبداللاھ افىندى قازانغە كىلگەن وقتلار دە قازاننىڭ ھواسى توبىلى اش
 و جدى طورمىش اوچۇن غايت ضررى بىر رەۋش آلمان ايدى. ۹۰۵ نىچى
 يىلغى ايمان بىكەن، ياكى توبىلى قاراش اوطورمانغان يەشلەر اوبالارنىدان طو -
 زوب، قايسى ھىچ بىر ايمان اوطورتمادىقلارى اشلەر گە كىرىشكەن، قاى

بزله‌ری هیچ بر اش اشله‌میچه آندان بوندان ج-یغان ۳ تیبیلک معلومالی
 ایله ۵ تیبیلک ایسروب اوزندهن، اطرافندان غافل قلغان ایدی. بو تورلی
 خلق اوزله‌ری هیچ بر نهرسه اشله‌مه‌سه‌له‌رده، اشله‌وچیلهرنی تنقیدکه بیک
 اوستا بولالار، هه‌راشکه بیک یوغارتن قاراب یارتی تامارچه، یارتی روسچه
 سوزله‌ری ایله نهلله نهرسه‌له‌ردهن دم اورالار ایدی. توقایف شولار آراسینه
 کیلوب کردی. شونده طوتقن بولدی. توقایفنی یاقن بلوچیلهر آنک بو
 محیطدهن راضی بولماغانلغن یازالار. بو اساسا شولای بولور. لکن توقایف
 بونک تاثیرینه چندانده قاپالیدی. حتی اوزینک شول محیطده طورون مالغه
 جاهنه ایس کیتمه‌و، بایلار، درجه‌لی‌له‌ردهن استغناء حریت و استقلال
 بویاولارینه‌ده بویاب کورسه‌تکه‌له‌دی. بونی اوزینه تنبیه و نصیحت قیلوچید.
 لارغه قارشى معامله‌لهرندهن، یه‌شله‌رگه قارشى یالغان مقاله‌لهرگه کولکی
 ژورنال‌لارندهغى مقابله‌لهرندهن و عموماً آنک طورو وضعیتدهن بیک یاخشی
 آکلارغه ممکن.

توقایف‌نک وفاتندهن صوگ بیک کوب ذاتلار، بو استعداد نهره‌م بولو -
 ونده، آنی بو یولنه اوستره‌وچی ایبده‌شله‌رینی هم آنی بوندان تارتوب،
 قوتقاروب آلورغه طرشمالوچی معتبران ملتفی عیله‌دیله‌ر. لکن برنگچه بو

ایکی فرقه‌نک ایکسیتیه‌ده زور عیب اسناد ایوب بولمى. برنجیلهر توقایفنی
 باطرمادیلار، توقایف اوزی آنلار آراسینه کروب باندی، توقایف‌نک کوزن
 بومادیلار، آباغینه زنجیر سالما‌دی‌لار؛ اول کوروب آتلاب اشله‌دی.

توقایفقه اوزله‌رنجه یاردمگه قول صوزغالوچیلارده بولمادی توگل.

لکن توقایف بوندی قوللارنی قبول ایته‌رلک بر طبیعتده؛ مسلکده توگل
 ایدی. اول هه‌ر همتنک آستنده بر منت کوره و آنک طبیعتی طوزان قدر
 بر منتی کوتره آلمی ایدی. شونک اوچون اول قیدسز، انظامسز، توبه‌ن
 و یارلی بولغان شول مستقل (وراز گولنی) طورمشینی، بره‌ونک حمایه‌سنده،
 تریبه‌سنده راحتده، ایرکنکده یه‌شه‌و ایله آشدررغه راضی بوللاچاق
 توگل ایدی.

تسوقایف‌نک روس ادیباتندهن پوشکین، لیرمووتوف، آستروفسکی.
 تالستوی، داستایووشکی، مایکوف. نیکیتین؛ تنقیدچیلهردهن ییلینسکی، پیسارف.
 لارنی؛ یاورویا ادیباتندهن شکسپیر هم هوغولارنی (البته روسچه ترجمه -
 له‌ری آرقلی) اوغولانلغینی روایت ایته‌لهر. لکن بونلارنی اوقووی نی
 ره‌شده و نی مقدارده بولغانلغینی ینه معلوم توگل. شولایوق توقایف‌نک لیک -
 سیبه‌لهر، تیاترلهر، عصرمزنک بو ایکی درسرخانه‌لهری بله‌نده کوب اشى یوق

ایدی. کبیر بکر افندی، آنک عمرینه بر اویدرا کورمه گه نلگینی یازا.

•

توقایف قازانغه کیلگهچ عموماً طورمشینی بر ترتیبکه، نظامنه سالمادی. اشن تصارفقه، واق تویهك تأثیرلهر که ایبهروب اشلهدی. کبارراق عائله - لهرنك، معتبررهك ذاتلارنك مجلسینه کرهدی. جماعت اشلهرینه و عمومی خدمتلهر که قاتناشمادی. عموماً جدی مسئلهلهردن، جدیدزهك کشیلهردن یراق قاچدی. شولای ایتوب اول کیك قازانك کچکنه گنه بر پوچماغینه پوصوب، بر نیچه ایدهشلهری ایله اوزینه بر عالم بولوب پهشدهدی. طورا طورغان یری کوبرهك «بلغار» نومیری ایدی. آنک بولمهسینی کورگهن کشیلهر همهسی تقریباً اوشبو رهشده تصویر ایتلهر:

- بر کاراوات، بر اوستهل... اوستهل اوستنده ترتیبسز تاشلانغان کاغدهلر هم بر قرآن «تاغن بولسه بره» کتاب... و شاعرنی ده آئیده کوبرهك کاراواتقه، اوستینه پالتهسن یابنوب یاتقان حالده یا که چهچلهرن طوزدروب، موینینه شارف کبک ئهیر بووب، صرغروب، روسچه، یا که تامارچه جرلاب یورگهن حالده تابالار.

اول کشینی بولمهسینه یک ساده و تکلفسز قبول ایته، کشینك درجه.

سینه طبیعتینه قاراب اوزینك طورو، عاملهسن اوز گهرنی. جدی مسئله. لهردن بحث آچی، یا تیک طورا، یا که واق تویهك کولکی سوزلهر سویلی ایدی.

۶

توقایف قازاندان هم بچهن بازارندان چیتکه چغوب کوب طورمادی، آکا دنیاك توری ییرلهرنده بولنوب، صحائف عالمدهن درس آلورغه، طبیعتنك گوزمل و عجیب منظرلهرینه تماشا ایتوب ملهم بولورغه نصیب بولمادی.

۱۹۱۰نجی یلی جهین ایدهشلهری فاتح امیرخان، هم «اصلاح» محرری وفا بختیارف نه یعتوب بایورین اسملی بره و ایله قبان کولی باشینه داچاغه چغوب طوردیلار. ایکنچی یلی یاز بلهن آسترخانغه کیتدی. بو وقلارده ایندی آنک خستهلگی ده آقرنلاپ باشلاغان ایدی. توقایفه ایدل اوزینك دیگگز کبی یازغی طاشووی، یهشل و یهملی ساحمللهری ایلهده الهام کیتره آلمادی. بعض بر یول خاطرلهری «یالط - بولط» نك بر نیچه نومیرینه بولنوك باصلغان ایدی.

توقایفه آوروونك اوزن چنلاب سیزدرووی شول آسترخانندان قایتقان

گوزده بولسه كيرهك. اول قشقه تابا بوتونلهي كيفسزلهنگاچ بعض بره وو .
 لهرنك كېگهشي بلهن قازان آرتينه بيرهزه اولينه اوزينك ياتنلارينه طوررغه
 قايتا. بوندان قازانغه، علم الدين شرف كه يازغان خطلارندان بعض يرلهرن
 كوچره مز . « نه-ايت اولغه قايتوب يئتم . صاندى شيكللى كچكته گنه
 ناراطدان صالحان آق ئوي اوزونكى . كونه ايكي ياغلانغه ييك جلى تمام
 چيشنوب يوقليم . ايرته بلهن ياگئا صاوغان جلى سوت اچهم . عموما تگندى
 سوتنى ده كوبرهك اچهر كه طرشام . فقط ئهلى اوللارده صيبرلار بزاوولاماغان
 ايكن . حاضر وك اوزمده بر آز ياخشروو حالله نو سوزه باشلادم . قازاندان
 آلب قايتقان دارولارنى ده استعمال ايتهم . اشلهر بولاي بارسه - ايكي
 آيدان صحتله نور من كېك (۱ غينوار ۱۹۱۲ ، نچى يل)

ينه بر خطنده يازا .

« . . . فيورال اورتالارسز بونده صيبرلار بوزاولاماس . ميني مقصد
 اصليم بولغان سوت و قاتقنى شو كارچه طويغانچه اچوب بولماس آخرى .
 شوندهده كوندهن كون ياخشرام كېك . قازانغه اپريل باشلارسز قايتماسقه
 ديب طورام . چونكه « بلغار » بلهن « شرق » دن اميد اوزدم . بارى بر
 اشجيتينكين و كاليسنيكوفقه (۱) كوچسهم ده صالحن بولور كېك . تگى

(۱) قازانك مشهور روس نوميرلارى .

رقملهر آستنده يازلا طورغان نهرسه ۲۰ رقمدهن آرتدى (سين كور گنده
 ۷ رقم ايدى .) اكر حسن خانم بلهن تمام بولسه ، اسمنده « رقملهر
 آستنده » قويازمز . « رقملهر آستنده » پيسسيستيجسكى روح بلهن باشلانغان
 ايدى ، بونده بوتونلهي آبتيم يستله ندم آخرى . اولده اوز گوردى
 ميكا غورى اوط اوما بلهن ليرموننتف بولنى صابرانيسن بيهره كور ئهلى ،
 كيرهك ئهلى اول خاطرهمسى بولور ديب بر يورغان ، ايكي مندر
 اشله توب آلد . بوندان صوكره مين فاتيرده گنه طور اچاق بولغانغه بونلار
 طور مشدهده اهميتلى نهرسه لهر

توقايغه بو كچكته گنه اول سياحتى بايتاق نهرسه لهر طودرتدى . اول
 « جان آزلارى » اسملى مجموعه سنده گى كوبرهك شعرلهرن اولده يازدى .
 بونده غى « يولدزاندان قورقاه » ، « كوتمه گنده » ، « بوران » اسملى شعرلهرى
 قازان آرتينه بارغانداغى قشقى يول تاثير ايدى .

اول يازغه تابا ينه قازانغه قايتوب « سوئت » نومرلهرنده طور باشلادى .
 اولدا اوزينه بر ئويده تلهسه نچك ياندروب ، راحتله نوب ياتقان توقاي
 بونده ياكادان طو كارغه طوتوندى . آگئا بعض دوست ايشلهرى قازاندان
 قايدا بولسه ده بره ر بير گه كيتوب هوا آورغه ، دوالانورغه كېگهش ييرديلهر .

شول وقتلارده موسی افندی بیگییهدن توقایینی پیتربورغه چاقروب
خط کیله. بعضیلر قریم و قافقاز طرفینه بارغه دیمه سهله رده بوکنا نپچکدر
مرفق بولا آلمیلار. نهایت اول، طروبسکی طرفینه قمزغه کیت، رگه قرار
بیره. بو طوغروده عبدالله عصمتی افندی یازا: «۱۹۱۲نجی ییل آپریل
باشلارنده، توقای چاقرا دیگهچ، سویت نومیرینه باردیم. توقای بولماسی
صالغن بولوب اوشوگه نلگندهن زارلانیدی. «سلامتلیگی برنده بولغان کشید-
گهده یاز کونی قازانده طورو اوکایسز» دیوممه قارشى: «ای عصمتی،
سینده مینی آوروکشی دیب نهیتسهک. ایده شله رنک سیننده چاخوتکه
بار» دیدله رندهن عاجز بولوب آلردان چیتده رنک بر نومیرگه کوچککن
ایدیم. مین اول چاقلی آورو توگل، مینده چاخوتکه یوق. آراتیره اوشوته
ایکن، مین آنی نه سپرین قابامده جییهگم..» دیدی. مینده اول آورو
سوزن نهیمه گهنمی اثباته کرشدم. مسئلهنی عمومیله شدروب «دوقتورلارنک
نهیتووی بوینچه، دنیا ده سلامتلیگی بوتون کشی یوق» دیب فلسفه ساتارغه
هم شوکنا جایلای نه کونله رنک برنده قازاندان کیتو یاعن تقدیم ایته
باشلادم. اول پیتربورغدان موسی افندینک چاقروون سوله دی. مین آکنا
ئلك هواسی یاخشیراق بولغان بر یرگه باروب طوررغه کیره کدگن، موسی

افندینک دعوتینه سوکرا قده اجابت نمکن بولاچاغین سوبله دم. سوکره
قریمغه بارو تیوشلگی اثبات ایتلیدی. اش آقغه کیدلوب تره لگه چ مین
آکنا «تفوه، بزگه آقچه! آیاق بلهن تیککن صابن آقچه تابامز، هیچ بولماغانده
کیملهره نی صاتوب تابارمن» دیدیم. توقای «سینک آتیمیدستلگک بتمهس»
دیوب کولدی. ایکنچی کون ایده شم عزیز دیدالینگه باروب آقچه صورادم.
اول آتاسندان آوب بیردی. سوکره عالمجان حضرت، صادق علیکدیف،
سلیمان آیتله ردهن بر قدر آقچه آوب بارین برگه توقاینک آلدینه کیتروب
صالدم. «قایدان آلدک؟» دیوب صوراسده نهیمه دم هم «بونک اوچون هیچ
کمدن منت کورمه سسک» دیدیم. توقای سفرگه حاضرله نورگه طوتونیدی.
بر ایکی کوندهن سوک قازاندان سفر ایتدی. بوندان سوک اوفاء پیتربورغ
هم طروبسکی شهرله رنده بولوب جهینی اوتکوردی.....

توقایینی اوفاده زیارتچیلره، «صباح» کبیستینک آرتنده، نهجه له ردهن
شویوشدرلغان سهکی اوستنده یاتقان حالده تابالار. آنده بر نیچه کسون
قالغاندان سوک موسی افندیدهن ینه پیترغه چاقروب خط کیله هم یول
اوچون لطفی اسحاقفندان تیلدیغرام بلهن یکرمی بیس صوم آقچه آناه.
توقایینی پیتربورغه اوزاتالار.

توقايف پيتربورغده ايكي آتالاب طوراء لىكن آڭا باشلاب چاقروچى
 موسى و لطفى افنديلەردە توگىل، بلىكە آنلارنىڭ مەسلىكىچە دىشمانى بولغان
 صفا آخ-وند بايزيدف پارتىيەسىدە قوناق بولورغە طوغرى كىلە (۱) آندە
 توقايفنى استودىنت شاكر محمديارفنىڭ واسطەلىغى ايله پيتربورغنىڭ معتبر بر
 دوكتورىنە كورسەتەلەر. اول، قاراغاج توقايفنىڭ اوزىنە بر ياخشى هوالى بر-
 گە باروب ياك ايتەرگە كىرەك بولاچاغىن، شولاي بولغاندە خالى اميدلى
 ايكەن آڭلاتا. اما شاكر افنديگە « خالى ناچار، توپىر كوايزنىڭ آقتى
 چىگى؟ بر اوپكەسى بوتونلەى چىرگەن، ايكىنچى اوپكەسىنىڭ دە يارطى ياغى
 بلەنگە صولش آوب طوراء دى. بو دوئىرنىڭ اميدلى سوزى توقايفە يتە
 قالا، اول يەنە اوزىنىڭ سلامەتلەنەچە كىنە اوشانا.

توقايف يەنە پيتربورغدەن اوقاغە كىلە. بو وقتدە ايندى اوقادە هولار
 جىلغان، آغاجلار ياقراق يازغان بولا. توقايف - قايدە پيتربورغدە بو هوا
 بلەن بو يەشلەكلەر! آندە يەشل نەرسەلەرنى صوغاچى مارجالار قولندەغە
 كوروب قالورغە بولا - دىوب سويلى.

(۱) توقايفنىڭ پيتربورغدەغى طورمىشى حقندە مفصل معلومات آلاسى كىلەكن
 كىشى كىبىر بىكرنىڭ «توقايف پيتربورغدە» اسملى اثرىنە مارجەت ايتسون.

توقايف اوقادە بو دۇمە يەنە بر آتتا قدر قلوب، آندەن صوڭ قىز اچەر
 اوچون طرويسكىغە كىتدى. «م الدن شىرقە ۱۱ نچى ايدىندە يازغان خىطندە
 اوشبو سوزلەر بار: « بوندە بر طرفدان خالى ياخشى، قازاق باي شىكىللى
 ايتكە طوق، قىزغە غىرق بولوب طورام. اورنم طرويسكىدەن ۲۵ چاقىرم
 ىردە. ھەر طرف صحرا، ايكي قازاق ئويندەن باشقە بر نەرسەدە كورنمى.
 كوگىلىز، اچ پوشا. شونسى ايزە. آورووم، تاغى ياڭالارى باشلانماسە،
 بتە ايندى. لىكن ترلوب نەرسە بار؟ دىب قارىم قاراوون. آچ كىشى وقتنىڭ
 صوڭ ايكەن بلسەدە ياتا، طوروب نەرسە بار؟ دى. مېندە شولاي، اميدم
 يوق. »

توقايف جەمى آخىرنە يەنە قازانغە قايتوب طوراء باشلادى. ۱۹۱۲ نچى
 يىلنىڭ آخىرنە «قوياش» غىزىتەسى چىغاباشلاب توقايف آينە قىرق صوم ژالونىە
 ايله يازشوجىلىققە كىردى. شول ارادە «آڭ» ژورنالىدە چىغاباشلاب آڭنىڭ
 ھەر نومبىرىنىڭ باشىدە توقايفنىڭ بر، يا ايكي شەئرى بولا ايدى. آڭنىڭ آوروى
 اچىدەن ھامان آشى، بىترە؛ اول شولاي دە يىغلوب ياتمى، آقتى خالى بلەن
 يورى، اشلى ايدى.

لھايت ۲۶ نچى فيورالده ياقنلارنىڭ كىيگەشى ايله آينە ۱۵۰ سوم حق
 ايله كىلەچكىن شفاخانە سىنە ياتورغە كىردى. توقايڭنىڭ بالىتساغە كىرووى
 حقتىدە فاتح امىرخان اوشبو سوزلەرنى يازا: «ايرتە كە ايرتە بلەن بالىتساغە
 ايتولەچەك دىگەن تونى اول مېنىم بلەن كورسور كە كىرگەن ايدى.
 صىيلارچە راق شاد يوز بلەن اول - مېن ايرتە كە كىلەچكىن كە كىرەم،
 مېن كىيىتكەندە سىن طورماغان بولورسك... موندان سوڭ كورشمە.
 سەك... خوش ايندى! دىدى. دوكتورلار آرقلى ميكا ايندى آنك بر آي،
 بىك كوب بولسە آي يارم عمرى قلغاناڭنى مەلوم ايدى. بو «خوش!» نىڭدە
 آخرغى خوش ايگە نچىلگى بىلگى ايدى. آلايدە مېن آكار: - تىز ترلوب
 چىق، تىز كورشىك! - دىدم. اول بولمەدەن چىغا باشلاپ: - يوق، تىز
 كورشىك ئىلى. سىن اوزاغراق يەشە! - دىدى. ھەم چىنوب كىتىدى.

بالىتسە كە كىرگەچ، ميكا يازغان بر خىتدە اول بولاي دى: «بالىتسە
 خادەلەرى ميكا - نىك آلدانراق بالىتسە كە كىرەدگىز؟ - دىلەر. مېن
 آلازغە - بىز بالىتسەنى ئولمەنك اولگى استانسەسى دىب بلەمز. آز بولسەدە
 دىيادە طوروب قىلم دىب ئەيتىم - دىدم، دى.

بو خىتدەن سوڭ ايندى اول اوزاق طورمادى. «مەكتەب» نىڭ ۱۳ نچى

بىل دورتۇنچى صائىدە توقايڭنىڭ سوڭ كۈنلەرى حقتىدە اوشبو مەلومات بار:
 «عبدالله افەندى شفاخانەدە ۳۱ نچى مارتقە قىدر بوتونلەرى خالىسزەلە نوبە
 اوز كەروب كىيىمچە بر كويىرەك ياتدى. غىزىتەلەر اوقى، بارغان كىيىلەرنى
 قبول ايتوب آنلار بلەن سويلەشە ايدى. سوڭى كۈنلەر كە قىدر آشاو
 اچىووندىدە آماشىر بولمادى. فقط ۳۱ نچى مارت كىيىچ سەعت بېشىدەن
 خالىدە زور اوز كەرش بولدى. بىردەن آورا يوب، آشاو، اچودەن كىيىلدى.
 شوندىن سوڭ اوزىنىڭ حىياتىدەن اميد اوز كەنلىكنى آڭلاتما، خالىنى بلور كە
 كىلوچىلەر ايله بىجىلەشە، آز سويلەشە باشلادى. ۱ نچى اپرىل ايرتە سەعت
 ۱۱ دە «حالم آور، اوج كۈندەن آرتق چىدى آلام»، دىدى. شوندىن سوڭ
 نوبتە شوب يانىدە طورلا باشلادى. ۲ نچى اپرىلگە قارشى تۈندە خالى بر
 قىدر ياخشىلاندى. قىسقە، قىسقە، قىسقە اوزلوب، اوزلوب بولسەدە يوقلادى. ھەم
 شول كۈنى كىچ ۸ سەعتدە ۱۵ مېنۇتا دىيادان اوتدى»

۳ نچى اپرىل كۈنى شاعرنىڭ دىفن مەراسىمى حقتىدە حاضرلىك كور.
 لوب ۴ نچى اپرىلدە دىفن ايتلور كە بولدى. ۴ نچى اپرىل كۈنى قازاننىڭ
 ضىيالى، آڭلى و اوقۇچى قىسمى اوجون بر ماتم كۈنى بولدى. بو كۈن
 كىلەچكىن شفا خانە سىنىڭ اطرافى شاعر ايله آقتىق مرتبە ايسەتلە شوب

ئابداللة توقايف نىڭ آورو وقتىندە غى رىسمى.

ع. توقايف نىڭ قول يازمىسى

وھىيىتىم .

قايتا، ئاي نىفس مەطمئەنەم، بار، يۈنەل، كىيىش، ئىككى، ئىككى،
 بىردىن، ئارقا، كىيىش، موڭا، رەھبە، ايندى، بىر، بىت، ام، رىنە .
 دوست، مە، قىردا، ئىككى، مە، مولا، لار، قە، مە، تىگىز .
 بولدى، يولى، مېنى، ئو، مە، كە، ج، لوقمور، قىر، مە .
 اھل، تىغىر، بىر، جىلدى، سون، كور، ب، آ، قىط، سوز، م،
 كور، نە، رىسە، طول، قان، ايمان، بىر، لە، قرآن، سە، رە، مە!

قالورغە جىيەلغان خاق بلەن طولى ايدى. ساعت بىر يارم دە ئىسبىج و ئىھايىل
 اوقولاندىن صوڭ تابوتى يردن كوتەردى. كىتەبخانەلەر، گەزىتە و ژورنال
 ادارەلەرى، دوست ايشلەرى، استودىت و اورتا مەكتەپ شاگردلەرى، سيار
 طروپيا آرتىستلەرى، شرق قلوبى و باشقەلار طرفندان تولمان چەچەكلەر
 ايلە بىزەلگەن تابوت مەڭلەرچە كىشىلەر ايلە اوزاتلغان حالدە يونسفلەر ميدانىنە
 كىتەرلۈپ بىوڭ بىر جماعت ايلە ظىرف حضرت اىرخانىنى طرفندان
 جنازەسى اوقولدى. صوڭرە يەنە مەڭلەرچە خاق ايسەرگەن حالدە قىرستانغە
 اوزاتلدى. كەومو و تبارك سورەسى اوقۇب دعا قىلو تامام بولغاچ، قاسم
 حضرت صالحى مرحومنىڭ قېرىنە قاراب:

قايتا، ئاي نىفس مەطمئەنەم، بار، يۈنەل، كىيىش، ئىككى، ئىككى،

بىردىن، ئارقا، كىيىش، موڭا، رەھبە، ايندى، بىر، بىت، ام، رىنە .

شەرىئىتى اوقولدى. صوڭرە بىر نېچە كىشى طرفندان نطقلار سوئالە توپ
 شاعرگە مەنڭىياك وداع ايتلدى.

توقايف نىڭ شعرلەرى حقىدە

ملاحظەلەر

ايكنچى قىسىم: I-شاكر دىك ھەم ايسكى ادبىياتقە تىقلىد. II-آزادلىق و استىقلال.
III-امپىدىسزلىك و آبتراو. IIII-توقايفقە عمومى بر نظر. V-توقايف حقىدە مطبوعات.

I

توقايفنىڭ ايك ئىلكىگى شعرلەرى «نور» غزىتە سىندە كورلىگەن ايدى.
«نور» نىڭ بو نىسخىسىنى صو كىندان كوروب بولمادى. بو نوردە غى شعر.
لەرنى توقايف شعرىچ، وعەلەرىنەدە كرىمەدى. شونىڭ اوچون آنى بوندە
كىتروب بولمى: تىك شونىسىغىنە خاطر دە قالغان: اول آندە «نور» حقىدە
مدىيە يازا و پايتىختىدە شوندى بر اسلام غزىتەسى چىغوغە شادلانوب غزىل
سويلى ايدى. بو شعر نىڭ تىلى، يالغىشما سەم، توقايفنىڭ تىلى عموماً اولىكى
شعرلەرى كى عثمانلىچە راق ايدى. شعر نىڭ معنى و آھنىكىدە بىك سادە دلانە

ع. توقايف نىڭ قول يازماسى

طالستوى سىزى،

كېرەك آخىق بە سىر مەقدار آسارخە،
كېرەك سىڭ نىڭ آسارغى دىب بىر سىرگە.

تەفسىرى؟ نىزجە ھى؟

ھىز ما نىڭم نەزى بىرلىق قىلىسە اللە نىڭ

ھىچە بر كۆچ طوقتا تالىق ما نىڭ بولمى آنىڭ

سىرە كورسنىڭ طوغرى يول طابقا نىز كىوب تور كىرم خىلق

ھەد و تىبىج ئونلىرى بىرلىق كورولسە راور تەلىق.

مكە دە آھدى بو كورن ياقىن ايسا نىز باب خىلى

يارلىقا وابستە، سىكرىت، تور بىر قىل، تىقاپ خىلى.

ع. ت. ۱۹۱۳ مارت ۱۹-كۈنى.

شفا خانە.

بولوب چن چن باقرغانلارچه بر غزل ایدی. (۱) بوندان کورینه که توقایف.
 نك قوه شعریه سی بیک ساده و ابتدائی بر طویغو ایله برلکده آچلا. آنک
 بر آز صوکره «عصر الجدید» ده کورینه باشلاغان شعرله ری ده شولوق
 ابتدائی و یاگا فکری آچلغان بر تاتارشا کردینک آک و طویغوسی ایله آکتی:
 ههر طرف مسلمله ری بر بر ایدرلهر آه واه
 نه سبیله کلمدی بزگه بویله بر بیخت سیاه

(۱) توقایف نك ۱۹۰۵ نجی سنه ۱۱ غینوارده یازدینی بر منضومه سینی توبه نده
 کیتیره من. بونی توقای یاندوققه قریه سنده معلم احمد صفا افندی بایتیراکوف که
 یازغان. بو منظومه سی توقایف نك شاعر لکی نیقدر توبه ن بر نقطه ده ن باشلانغان.
 لغینی آچق کورسه نسه کبره ک.

احمد صفا افندی	فاضل ادیبدر کندی
قلمی معین ملت	صهات حقدر بندی
فامیلیه سی بایتیره ک	مثلی دنیاده سیره ک
موندی انما لار وجودی	بزنگ ملتکه کیره ک
چوق یاشاسون صفاض	شولدر بزنگ خففاض
ایشانلارغه کیمر تلدی	بزنگ قالون قففاض
موندی ادیبله ر کوبه یسه	صنار ایشان تشله ری
تشی صنغاج اونوتلور	پلاو هم به لشله ری
ایشانده ملت دی باشلار	اوطقه یاغوب تسبیحن
انصافینه کیلوب تاشلار	صهید جیناوشویشن
جنسا بوذات میسه ردر	دیمه ک خیر البشر دز
بوذاتنی مکروه کورنلر	بارچه شر البشر در.

ایله یاردهم بزگه هر دم ای قلم قیل مرحمت
 رفع اولسون جمله حسرت، فقر و حقیر مسکنت

بونده غی فکرلهر همه سی شول وقتده تاتار مدرسسه لهری پوچاقلار ندان
 چقماقدا بولغان آه و زارلار ایدی. بو بیک عادی سوزلهر، بیک بسیط
 حقیقتلهر اول زمانغه کوره آتلار، بابالار طرف ندان بیلنه گن، عصرلهر
 بویچه آگلانمی کیلگن یاگا بر کشف ایدی. بوتون دائره فکریه و
 علمیه لهری چارشوا اچندن طشقه چقماغان زوالی تاتار شا کردلهر نك چار.
 شاونی آچوب دنیاغه بر قاراش صالفاچده کوزگه کورینه طورغان نه رسه
 البته شول «ههر طرف مسلمله ری» نك «بیخت سیاهی» بولدی. آنک، آر
 یاغنده کورور گه تاغی ایکنچی کوز کیره ک. آندان آرتغن سویلهر گه تاغی
 باشقه تل کیره ک ایدی، ایشته بزنگ توقایف ده شول اول شا کردلهر نك برسی
 بولوب آنک بو آوازی ده شول اوق مدرسسه لهر نك برسی پوچاغندان ایشته
 ایدی. بو وقتده یاگا چغا باشلاغان غزیتله رده تورلی امضاً آستنده کوب
 نظم لهر کورینه، اوقوب چقسه ک همه سنده شول تقریباً بر تورلی درد، بر
 تورلی آه زار تکرار ایته ایدی. بونلار نه لی اوزله رنده شعر گه بر استعداد
 کوروب، شاعر لکنی اوزله رینه بر صفت ایتدرو بده قارامیلار، نیچک ده شول

زما تڭ موداسىنچە مطبوعاتدە بىر آواز ايشتدروب قالدورغە، بىر فېكر و فلسفە
 ساتارغە غنە تېلەپەر ايدى. ظن ايتەنمىكە توقايغندە باشدە بارى شوندى بىر
 درد بولغان. لىكن شولسى معلومىكە، اول يەش چاغندە اوق روحى بلە
 جىرغە كويگە يىرلگەن، آندە شەرگە ميل و محبت بولغان. اول جىرلاو -
 دان، محمدىلەر اوقودان آيرم لذت آلمان. اوشبو طبيعت آنى مناسب
 فرصتى جىقناچدە شول يولغە سوق ايتىكەن .

اول شەر و ادبيات طوغروسندەغى صو كنى فېكلەر دىن حكمت بدايىع
 دىب آتالا طورغان قانون و نظرىلەر دىن شېھىز چىت طورغان. اول
 روس و تورك شاعرلەرنىدە ايشتوب، كوب بولسە، آندان بوندىن كىسەك
 قوصاقلار آرقى غنە كوروب بىلگەن. توقايغنىڭ ايسك ئلككى شەرلەرىنە
 قاراسەك اول شەر نظرىلەرنىدەن، ايك آز بولغاندە، ايسكى عروضى بلورگە
 تېوش كېى كورينە. لىكن برەونىڭ روابىنە كورە توقايغىف عروضى نىدە
 رەتلەب بىلمەگەن. بو حالە آكا شاعرلىكە فايدالانورغە ممكن بولغان
 سىرمابەلەر اوزمزدە معروف محمدىلەر، باقرخانلاردان ھەم بىر آزدە ايسكى
 تورك ديوانلارندىن، قىلەلەرنىدەن عبارت بولغان. سىز، يوغارىدە بىر نىچە
 مىصراعى ذكر ايتىلگەن «اى قلم، اسملى نظم ايلە آندان صو ك چىقغان»

«افتراق صو كىندە»، «شاعر و ھااتف»، «عشق بوياب»، «مىرىدلەر قىرستاندەن
 بىر آواز»، كېى شەرلەرن اوقوسە كىز توقايغنىڭ ماتىفى قايدان آلمانغىن آچىق
 سىزەرسىز .

توقايغنىڭ، باقرغان، محمدىلە كېى كلاسىك ادبياتمىزنىڭ اسلوب و آھنىكى
 تاثيرندە يازدىغى بو نوع شەرلەرى تورلى درجە قىمەت ادبىيەگە مالىك. لىكن
 عموما قاراغاندە بىرە طورغان فېكر و ھىسلەرىنىڭ تىكىلەرنىكىنە باشقە تىبىدە
 بولۇوى اوستىنە، بونلار بىيان قوتى، عبارە و نظم تىوزوكلىكى اعتبارى
 بلەندە تىكىلەردەن قات قات اوستون طورالار. تىكىلەردە كى صوفىزمگە
 قارشى توقايغندە ايندى بوتونلەى بىر آنتىصوفىزم بار. اول تىكىلەرنىڭ:

تونلە طورغان بىندەلەر سلطان ايسكەندىر بىلمەم
 لەرىنە قارشى

بو ايشانلار مىلتە دشمان ايسكەندىر بىلمەم
 نظىرەلەرن كىترە. «ياپونىيەلى مىلمان ايدەچەك دىلمانزەدە؟» سىندەدە ئەلىد .
 كى «بىخت سىپاھ» نى روحانىلاردان كوروب آنلارغە ھىجوم ايتە
 سىز اى چالمايىلار بىزنى بو گىدادك ايتد كىز اعفال
 و تىھىبىلدە تىلەمى سراسر ايتد كىز اھمال

توقايفنڭ بو اسلوب و بو روحده يازلغان آه و شك-والارى مناجات و
 عرض حاجاتلارى آراسنده ايك اطرافلى و طوليسى و عموما بو دورده ياز-
 دىغى شعرلەرى اچنده شريعت وافاده قسوتى، علويت و شعريت ايله ممتاز
 بولغانى «محمدیه‌دهن» ديگەن شعریدر. بونده شاعر موضوعنى يك كيك آلا.
 اسلاميت فلان اوچونگە قايرمى، ايشانلار، ملالاردنغە شكائيت ايتى، بلكە
 اللہنى قوياشنى كورسەتمى ياقتى دنيانى قبالاب طورغان بوتون قارانغىلققە،
 حقوق، حریت، حقيقت كېلەرنى بووب طورغان بوتون زنجيرلەرغە قارشى
 اوزينڭ رەنجو و نفرتىنى بيان ايتوب عيبدەن شول طوغرودە امداد و مر-
 حمت اوستى.

مساوات شمعینی یاندر، عدالت نوری-نه قارشو

بزی نورگله نورلاندرده قورتار لیل ظلمادان.

سن اولئل حضرت خطاب بتور هب بوتلاری تابتاب

که قالسون کعبه پاك، پاك مناندهن، لات وعزى‌دهن.

قیامتدر بوکون، شمس حقیقت منحسف اولدی

قمرلەر انشقاق ایتدی، عقللار شاشدی غاوغادهن.

ضربدر اهل عصیانه سؤالسز ازلفت جنت
 ویرلدى اهل عدنه یر، سقردهن، نار کبری‌دهن
 آجل گماندار احراز نغمه ساز اولسون بلا ييلك
 که استقبال ملت روشن اولسون ميل قمرادهن.

لکن بوندهده جبنك اوچن شول چالماليلارغە كيتروب بهیلی. هانده
 شونلارنى كوره آلمانن كورسەته. مناجاتن:

آزاد ایت ساقمزنى باغلایان اغلال چالمادان

ديوب تمام ایتە. شولای اوق «شاعر وهاتف» ديگەن شعرندهده شول
 اوق اسلوب و روحده بيان ایتله. بو شعرلار آق-رنلاب توقايفنڭ اصل
 خاراكترن تعيين ایتلەر. توقايف صوگنه تابه، اچدهنده، طشدهنده، كوب
 یرده اوزگەردى. لکن آندە اوشبو روح و اساس قبرگە کرگه‌نينه قدر
 سلامت صاقلانوب تيك اول اوزن تورلى قوت و شكلمده ميدانغه قويا. آنك
 بوندهن صوگنى شعرلەرى اچنده بو درجه خلوص و جدیت، ايمان
 واطمئنان ايله طولغان شكائيت و تفرعلەرى هيچ كورنمى. لکن اول عمرينه
 شوندى شكائيتچى كوره آماوچى، پرايتستىچى بولا.

شولايدە توقايفنڭ بو توب خاراكتري آنى بوتونلەى باصوب بىترمى.

آنك قاي بيك كوب تورلى حسله رگه اورن بولا. اول بالالار كچي ئەلى
اويناب كولوپ، ئەلى جلاب، موگ لانبوب حسيات متضاده اچنده قاينابقنه
طورا. اول شول آرادە سوپەر گەدە اونتمى. «عشق بويلا»، «افتراق
صوگنە»، «دردمند دگلميم» كچي شعرلەرى بوگنا باغشالانا. توقايفنك بو
سوپو شعرلەرى باشقەلارندەن كيم بولماغان بر اوستالقي بلەن يازلا.

توقايفنك عشق بلەن ابتلاسى حقتەدە هيچ بر خبر يوق. لىكن ھەر بر
سوپو شعرى سويلەوچيني «بر قزغە عاشق بولغان» ديوپ بولمى. شاعرلەر
دە دەرد دېگەن بر نەرسە بولا. دەرد كوگنك آشقنووي، تەندەن آيرلوب
كيتوب، ئەللە نيندى ايدىيالى كور كەملكەر، محبتلەر، نازو اير كەلكەر تەملى
تەملى قاينيلار، معصومانە جالولار ازلەويدر. شاعرنك قلمي تار كوكرە كدە
قصلوب طوراسى كيلمى، آشقنا، جيلكەنە، كوگكە منمە كچي بولا. لىكن
نيقدر آشقنە، جيلكەنەدە اول باشقە فائيلەر آراسندان كيتە آلمى، ايندى
هيچ بولماغاچ شونلارنك ايگ لطيف، ايگ معصوم و گوزەل لەرنەن بر
صورت ياصاب شوگنا اوزينك دەرد و عشقن سويلى. بو عشق، محبت بيك
فائيلەرچە بيلگولى دە بولمى. لىكن ھان اول آنى آگلاتو اوچون شول
بيلگولى بولغان فاني سوزلەدەن باشقە تعبير تابا آلمى. تيك شونلارنك ممکن

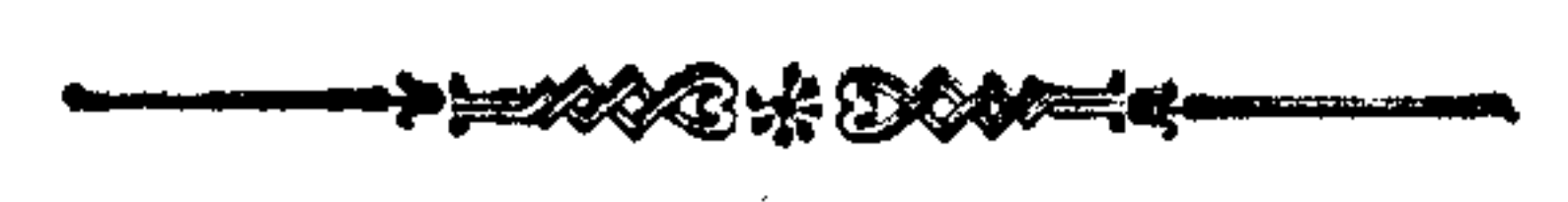
قدر ماثورراغن، عالپيرە گن سويلەر گە طرشا.

دنيادە سوپولور گە، ماقتالورغە تېوش بيك كوب فضائل، كوب محاسن
بار. لىكن آنلار سوز گە شعر توسى يدرلك جمال و رونقەدن محروم
معنويادەن بولوب شاعرلەرنى جذب و تسخير ايتە آلميلار. آنلارنك معنى-
دەن بېگرەك صورتكە كوزلەرى توشە، فضيلتەدن بېگرەك حسن آنلارغە
ذکر بولا.

آندان صوگ شاعر لىكنك دە اوزينە كورە طراديتسيەسى، ايسكيدەن صاقە
لانوب كېلگەن جولالارى بولا. شونك اوچون شاعرلەر ھەر وقت مستقل
حس ايتە و حس ايتكەننگە يازا، ديب ئەيتودە آنلارغە آرتغراق اوشانو بو-
لور. مادامكە ايسكيدەن بيرلى شوندى سوپو شعرلەرى سويلەب كېلو عادتي
بار، مادامكە آنك بلەن، حقلارندە يازارغە قلملەر تىرى، سويلەر گە تللەر
قالترى طورغان بويوكلەر، آفتوريتتيلەردە ماتاشقانلار، مادامكە خاق آنديلار-
نى بيك سوپوب ياراتوب اوقى، شاعرلەرنى آنك اوچون ئەللە قايا كوتەرە،
اگر طوغرى كېلسە اول آنلارغە ئەللەنى تورلى معنيلەر بيرر گە، هيچ اويغە
كېلمە گەن تاويالەر ايلە تورلى ياقنە تارتوب صوزارغە حاضر طورا. شولاي
بولغاچ، نى سويليم ديسە شوگنا تلى حاضر بولغان شاعر نى اوچون آنك

طوغرىوشىدا بىر تىرىپە ياعاب قاراماسون. « يورە كىدەن چىققان سوز كىنە
يورە كىكە يىتەرگە ئىمكان»، « حس ایتىمە گەنى احساس ایتوب بولمى »
دىگەن سوزلەر بوگا قارشى كىلمى، چونكىكە حس بعضاً طوغرىدان طوغرى
بولغان شىكىللى بعضاً خيال وتصور آرقىلى بولو مەمكن.

توقايىفنىڭ سويو شعرلەرى باشقىە نوع شعرلەرىدىن بىر جەھەتتەندە قالش
توگىل. عالمجان افندى ئەيتكەنچە محبت شعرلەرى آراسىندە بعض بىر اويون
سوزلەرى بولودە بىردە آنىڭ صمىملىقىنىە ضرر بىرمەسە كىرەك. چونكى بوندى
سوزلەر عاشقنىڭ معشوقەسىنە بولغان مەناسىتىن تورلىلەندىرە كىنە. عشق شعر-
لەرى ارستىندەن نى اوچون ھەر وقت اوط - توتون كىنە چىغوب طوررغە
تىوش. عشق بلە اويون آراسىندا اولقندر نىندى ضدىت بار. دىئادە شوندى
شاين كىشىلەر بولادىر كە آنلار موڭ و قاينىلارندە اويون كىلىكى بلەن
قاتناشدىرا آلار. بونى بىز عادى طورمىش اشلەرىندە اوز تىجىرە مەزىلە بلە مەزى-
توقايىف ھەر طوغرىودە شوندى حسىيات متضادە كىشىسى بولوب آنىڭ كو-
كىنىڭ بىر ياغندە قوياش نورلارن چە چوب كىلوب طورسە ايكىنچى ياغندە
بولوطلار آراسىندان بەشنىلەر بەشنى و كوكلەر كوكرىدە.

توقايىفنىڭ بو دورىندە (۱۹۰۵-۱۹۰۷) شىكايىت و ماناجاتلاردىن ھەم
سويو شعرلەرىدىن صوڭ، «پوشكىنە» ھەم «مەلت»، « لذت و تەم نەرسەدە؟»
كې شاعرلىك و مەلىكە خىدمەت خىتدە كوبرەك امىد و اوشانىچ ابلە آكتىقى
طورغان شعرلەرى كوزگە بەرلە.

بىختىيارم بىندە كى گىر ايتسەلەر نىسبەت سىيگا
عاجىزانە شىاعرلىك اولماقچە واردىر نىدەم
ھەر خىيالدىن تاتايدىر مەلت خىيالى لاسمال
بو خىيالدىن كىلور گر كىلسە مچنونىتىم.

صوگىرە :

تلىم بولورغە مەن انسان عالى
تلى كوگىلم تەعالى بالتوالى

مەم

تىك فقط مەلىكە خىدمەتكە محبت بىندە بار
بىنچە بوندى بەمدە بار، لذتدە بار ھەم تەمدە بار.

بونلار شاعرلىك حىيات شەرىپەسىنىڭ تىك كىندە غى امىدلەر. توقايىفنىڭ
بوندى امىدىلى شعرلەرىدە آھ و شىكايىتلەر آراسىندە غنە بولغانلىقدان بىر شاعر.

مزك تاگى ده بولولار آراسندان آندى ديمز.

II

۱۹۰۷نجى يل باشنده توقايف مدرسه مطيعينه نى تاشلاب مستقل بر شاعر طورمى بلهن طور باشلى. ايندى آنك قوت و قابليتته بها قوييلغان، اول اوزن برنجى شاعر صفتى بلهن تانتقان ايدى. اوشبو مدرسه نى تاشلاب كيك دنياغ، چغو وقتلارنده آنك شعرلهرنده بر تارلقدان قوتولو سيزيله. اول حاضر مستقره ك حس ايتيه. آنك تلنده، اسلوبنده ده عثمانليقدان تاتارلققه تابا بر صافلانو و استقلال كورينه.

شول آراده كامل افنديك غزيتيه و ژورناللارى طوقتالوب عبدا الله افندي اورالسكیده، صووي كيبوب كيتككن كوله گى بالق كى آبتراب قالا. شول حالت آكا «طبعه بلهن اوينان بر باينه» نى الهام ايتيه. ايندى عبدالله افنديگه «جايق ده آرتق بر نهرسه قالمى. اول حاضر يوزنى قازانغه بورا. مونه حاضر آنك خيالنده نيندى رسملهر ياسالا:

تهيته ايرتهنگى نمازغه بيك ماتور موگلى آذان

طور شاگرد جيتك قازانغه آلمزده بيت قازان.

بو تاوش بيك آچدى كوگلم شادانمندان جان يانا

«تهيده چاب، كوچرا! قازانغه آطلارك قوا نانا نانا»

مونه ارل حاضر قازانده. اول صووي كيكن كوله نيندى بر زور

درياغه كيلوب توشدى. تلهسهك نيچك يوز، تلهسهك نيچك چوم!

بونده حكمت، معرفت هم بونده عرفان، بونده نور

بونده مـينم نيچك بيلم، جنتم هم بونده حـور.

ايشته بز توقايفناك اورالسكیده نى صوگنى يلى قازانده نى ئلككى بره يايى بر گه قوشوب بونى آنك حيات اديسه سنده ايكنچى بر دور ايتوب پورته مز. بو آنك شاگردلكدن چغو، مدرسه پوچاغندان آيرلو، يـمنى آزادلق دورى. مدرسه دن چغو، شاگردلك قبودان صالوب تاشلاو، بو بيك كچككه اش توگلى، تاتار مدرسه لهرينك تارلقنى، طورمشدان يراقلىنى اعتبارغه آلفنده بونك اهديتى تاغن بر قات آرتا.

آزالق! بونى هر وقت بر شادلق و اميد قارشى آلا. بونى توقايف

اوزينك بر ترجمه سنده بيك ماتور ايتوب تهيته:

شاياررمن تلهسه م نيشلهرم اوينار كوله رمن ديم

بوئون مکتبه طوقونالقلارم بورچن تولهرمن ديم.

توقايڭڭ بو دورئده ايڭ آچق كوز گه بهرله طورغان نهرسه بر عنزم
و اميد نهليگه قدر بولغان «طوتقونلارينڭ بورچن تولهوه» اميدى .

توقايڭڭ برنجى (شاگردك) دورئده، عثما نايچهراق يازغان شعرلهرى
اچنده ترجمه لهر يوق دييورلك درجه ده آز ايدى . حاضر اول نه ليگى
و ونظيرسز شاعر، ديدىكى پوشكينڭ وو گلزارندن تداول ايتدىكى ائمارن؛
شولايوق ليرمونتق اثرلهرن آز آزلاب تاتارچهغه ترجمه و اقتباس ايتهر گه
باشلى . اوزيڭڭ شعرلهرنده ايسه اوز گهرش بيگرهك تىل و اسلوب ياغنده
بولوب معنى و رحده اساس بر آلماشنو كورنمى . اول هنوز شول سوپو
شعرلهرى نه تىكلى . هم «بر تاتار شاعريڭڭ سوزلهرى»، «ميتشاعر گه»،
«اورلانغان معنى»، «شاعر»، «... گه» كى شعر و شاعريتكه دائر نهرسه لهر
يازا .

توقايڭڭ بو دورئده گى شعرلهرن تيكشر گهنده ايڭ ئلك آڭڭ ترجمه .
لهرينه طوتقارغه طوغرى كيله . شاعر بو وقتده مشهور روس شاعره لهرينڭ
اوزيڭڭ روحيته موافق ايڭ گوزمل قطعه لهرن ترجمه و اقتباس ايتوب بو
بابده حيران قالورلق بر اوستالق كورسه ته . آنده شوندى بر قوت باركه،
اول معنى نى روس شكل واستيلندن تامچيسن قالدرميچه قصبوب آيروب آلا

و آنى غايت نفيس و طبيعى بر شكلمه تاتارچه، توقايجه ايتدروب بزنيڭ
كوز آلمزغه اوطورتوب قويا .

حضرت پوشكين و ليرمونتق اكر بولسه قوياش

آى كى نورنى آلردان اقتباس ايتكن بو باش .

بو تشبيده، بين آيرم بر وجه شبه تابام . شويله كه بز تون اورتاسنده
بيوك بر علويت و عرور ايله بوئون عالمى آلتون توسلى نورغه بوياب كوك
يوزنده يوزوب يوروجى طوغان آينه قاراساق آڭڭ نورنى قوياش دان آلدننه
هيچ بر ايناناسيمز كيلمهس . شونڭ كى توقايڭڭده قاراڭڭى تاتار ادبياتى
اچنده نورن چه چوب عالم ادبياتمىزنى ياقترتوب طوروجى شعرلهرينى اوقو .
غانده آنلارنڭ ايكنچى بر باشدان اقتباس بولووينه برده كوكل اوشانمى .
مثلا آلگىز وو تائر، نى:

اوجا دلدهن بوتون شك، شبهلهر هم مين جلى باشليم

يا كاقلارنى مقدس كوز يه شمله انجلى باشليم

بوتونلهى صافلانا كو گلم، اوقيم ايمان، بولام مؤمن

كيله راحت، جيگملىكلهر خلاص بولام آور جو كدين

بو مصراعلارده قلب اوزيڭڭ شعر قللارنى ايڭ تيرهن بر رقت اوزره

تہتزار ایتدرد. آندان «عبدیت و عبادتک الہی سرلہری» ایشتلہ، بونلارنی
 طکلاغان کوئل دریا کبی دولقنلایوب اوزینک توبہندہ گی تاثرات انجبلہرینی
 کوزیہشی حالندہ جیتکہ تاشلی. ایشته بوندی بر اقتباس یاسی آلو اوچون
 چن شاعر بولورغہ ہم قوری ترجمہ چینگنہ توگل، ایجاد ایہہسی بولورغہ
 کیرہک. یوقسہ بزده تیقدر شاعر آتالغان کشیلہر، توقیفدان کورمہ کچی،
 بو موضوعغہ طوتونوب قارادیلار: قرآن اوقوغان بولیدیلار، آندہ بیک
 معنی آیتکہ اوچراب «تأثر» قاشندا بر «الفیل ما الفیل وما ادريک ما الفیل»
 دہ یاسی آلمادیلار. نیشلہہک کیرہک، شاعر، شعریت چاتقیسندن محروم
 قلبکہ چراغ بیرہ آلی. شاعرکنک ہجزہسی شول.

توقایفنگ بودہ وردہ گی ترجمہ و انتباسلہری کوبسی بر روحدہ بولوب
 آنلارنک ہمہ سندہ موک و زار ایشتلہ. «تأثر»، «شادلق و حسرت»،
 «آلدانم»، «کمدن یاردم ازلہر گہ؟»، کییلہرنک سرلوحہسی اوک بونی
 تہیتوب طوراً. بونلاردان صوگ شعر و شاعریتکہ دائر یازلغان نرسہلہر
 دقتنی جلب ایتہ. بونلاردہ ایندی برنجی دوردہ گی کبی تلہک تلہو گنہ،
 اللہدان یاردم استہو گنہ توگل، بلکہ چنلاب، اوزینک درجہسن تقدیر
 ایتوب، اوزینہ چن کو گنلہندن اوشانوب، بوغاریدان طوروب سویلی.

• بر تانار شاعرینک سوزلہر، ندہ:

او گنہ، صولغہ آومیم، همان آغہ بارام
 بولدہ مانع کورسہم، تیہمدہ آودارام.
 شیکلہ نمیز دشمانلارنک کوچندہن بز
 بو کونگی کون علی، دستہلہر گہ تیک بز
 آواز لارن فرلاتا.

«... گہ» سرلوحہلی شعر ندہدہ.

باش ایمہ زور سین، بو ادنی جائیلار دنیا سینہ
 پادشاہ سین، بیک کیرہ کسہ باش ایسون دنیا سیک
 سوزلہری بلن اوزن کوکلہر گہ آشرا، «شاعر» اسملی شعر ندہ:
 کو گنلہمدہ کون، همان آپاز، هماندہ یاز
 شاعر کو گنلہندہ قش بولمیدہ قار یومی
 دیوب ئولمہسکہ، یہ شہر گہ تلہ گنلگن بلگرتہ.

بو دەور توقایفنگ حیات ادیبہسندہ ایک پارلاق بر دەور حسابلانورغہ
 تیوش. بو آرادہ اول بر - ایکی مجموعہ تشکیل ایتکەن واق شعرلارغہ

باشقە «شورەلى»، «كيسك باش»، «اصول قديمچى»، اسمىلى زورراق اثرلەرن
 طودردى. «شورەلى» شېئىر توپلامىنىڭ بىر قىسمى. اول آنڭ
 شەر كوكتەن سېلىگەن حسابسىز كۆپ ۋاق يولدىلارنى چىندە تولغان آي
 كىبى بوتونە يوب ياقتوب طورا. آندە بىزنىڭ كوز آلدىمىزدا مىلى، طىبىي بىر
 صحنە آچلا، بىز آندە تانار خلقىنىڭ غايىت آر كىنالى و جانلى بىر خىيالىنى
 تماشىا ايتەمز. مونە سىزگە زور اورمان:

جوگە قاينلار توبىندە قوزغالاقلار كومبەلەر
 بىرلە بىرگە اوسە آلى، گوللەر، غىجەلەر.

بىك حضور، رەت، رەت طورا عىسكەر كىبى چىشى، نارات
 توبلەرنىدە ياتقانم بار، حال جىيوب، كوكتە قاراب.

ھەم عادى اورمان توگىل، چىن، چىن مىلى اورمان. ئەلىكى اوزمىزنىڭ
 ئەيىلەرنىڭ، ئەيىلەرنىڭ كىچى ياتقاج سويلى طورغانلارنى شورەلىلى اورمان:

بىك قويى بولغانغە آندە چىن، بەرپلەر بار دىلەر
 تورلى آلباستى اوبورلار، شورەلىلەر بار دىلەر.

مونە سىزنىڭ جىكت آيزا كىز قارشوسىندا شورەلى ظاھر بولا:

بورنى كەبگەرى بو گولگەندەر، تمام قارماق كىبى
 توز توگىل قوللار، آياقلاردا، بوتاق، نارماق كىبى
 يالترى، يالت - يوات كىلەر داچكە باتقان كوزلەرى
 قوط اوچار كورسەك ئەگەر تونلە توگىل كوندىلەرى
 جىكت آيزا كىز، نىھايىت، شورەلىنى قارماقغە توشەر؛

چقىر اقصىدى، حراب ايتىدى ياوز بلطر مېنى
 آھ، خىدايم، بو بلادەن كىم كىلوب يولقور مېنى
 ايرتە كىسەن بو فقيرنى شورەلىلەر تىرگىلەر

سىن جولەرسىك، سىن قوطورغان، سىن تىلەر گەنسەك دىلەر
 ئەيىلەر چقىرما تىز سىن ياخشىلىق بىرلەن طىل
 اى جولەر قىسقانغە بلطر چقىرالارمى بو دىل،»

«شورەلى» بىزنىڭ خەلقى عصرلەردەن بىرلى قورقتوب كىلگەن بىر مىلى بەرى.
 بو كىچكەنە قىسەدە خەلقىنىڭ ايجادى بولغان بىر مېنى. ايشتە شول كىچكەنە گەنە
 نەرسە توپلامغە نىقدىر تەملى آزق بولا، آنڭ ايك نىقىس بىر اثرىنى وجودكە
 كىترە. شونڭ اوچوندا: «اگرده بىزدە «طرويا» صوغشلىرى بولسە ايدى،
 توپلامغە بىر «ايلادە» ميدانغە كىتر ايدى» دىيە-سى كىلە.

توقايڭڭ خالقه، صاف عوامنه بولغان مېل و محبتى چىكسىز ايدى. اول
بىر ىردە خالقنى «شاعىر» دىب آنى ھەم:

والله جانداى كورەم مېن ايسكىلەرنىڭ جىرلارن
كوكرە گەمدە ساقلىم، ئەيتورسنىڭ رسولنىڭ طىرناغىن

ھى. آندە شوشى خالقه، خالق ادابىياتىنە بولغان محبت ھەم شوشى شعرى
قوت اوستىنە بىر جدىت، علم و اجتھاد سويۇدە بولسە اول خالقنىڭ يەنى بىك
كوب پەشرىن خىزىنەلەرن تاپار، خالقدەن بىك كىوب نەرسەلەر اقتباس ايتەر
ايدى. لىكن نىندىدەر بىر شوملى قوت آنى بوتونلەى ايكىنچى بولغە تارتدى.
اول يەنە بىر شورەلى ميداننە كىترە آلمادى. بو دەور بىكەرەك دە توقايڭڭ
اوينى، كۈلە - شايارا طورغان وقتى بولدى. ايك مەھم كۈلۈكى و ھجوى
اتىرلەرنەن سانالورغە تىوش «بىچەن بازارى»، ھەم «اصول قەدىمچى»
اوشبو دەورنىڭ يمشلەرنەندەر. قايدەدر، بىر ىردە «توقايڭ اوزىنىڭ مھارىتىنى
ايجاددە توكل تقايدە كورسەتدى، مرحوم تقايد ايتلى طورغان بىر مقلد
ايدى»، دىگەن ايدىم. بو سوزنى بوندە ياڭادان ايسكە توشىر كە طوضىرى
كېلە. اكر دە توقايڭڭ لىرىكەلەرنەن ايك نفىس و معنلى بولغانلارى پوش.
كېن و لىرمونتفەن اقتباس ايكىن، ايسكىرەك شعرلەرى ايسە محمدىە، باقرغان

كېلەر كۈپنە بازلانلغىن ھەم خالق جىرلارىنە اوخشاتوب ئەللە نىقدەر نەرسە.
لەر چقارغانلغىن، نىسە ايت شورەلى كىچىلەرنىڭ دە خالق قەسەسندەن آلىوون
اعتبارغە آلمانە بو حال بىك آچق كورنە كېرەك.

اكر دە توقايڭ بىچەن بازارندە طوروبدە، بونى يازماسە، تانار حىياتىنىڭ
بو جانلى و تىپىچى بىر نقتەسندەن بىز كە بىر كورنىش بىرمەسە، بو آنىڭ ھىجو.
ئە آثارندە شاقى بىر آفاق، آچقلىق بولوب طورر ايدى. ايشتە «بىچەن با-
زارى»، ياخود «ياڭى كىسك باش»، بو آچقلىقى آرتنى بلەن طومالادى.

قازانغە قارا احمد كېلە و آغاي اىنىڭ آنىڭ حقندەغى قىل و قالى توقايڭ
بىچەن بازارى حقندەغى انطباعاتىنە كىك بىر ماصە تصوىر آچدى. قلمى
جدى موضوعلەر دە جەدىتەن چىتكە تايا طورغان توقايڭغە بىچەن بازارى
ھجو و كۈلو اوچون غايت مساعد بىر ميدان ايدى. اول بوندە عادىتچە
ھجوى تقايد قاينە سالوب اشلەدى.

كىسك باش، «بىچەن بازارى»، اوچون بىك ھىيت و كىاشلى براورنەك
بولدى. بو تقايد آنىڭ كۈلۈكىگىنى تاغى بىر قات آرتدردى. شونىڭ ايلە
بىر ابر ايسكى كىسك باشنى بلەمە گەن، بنا غايە توقايڭ تقايدىن آڭلاماغانلار

نظر نده بو تقلیدنك بعض یرلهری غ-رابه تلهر طودرودنده خالی قالماسه
کیرهك.

مین اولیمن که، اگر بوندی براورنهك بولماسه، توقیف «بچهن بازار»
ری «کبی بر اثر طودرا آلماس ایدی درست، بونده آنک اوزینکی ده بیک
کوب. لکن آنی خودقه صالوچی، قزدروچی «کیسک باش» ایدی.
ایجاد هه روقت تقلید نیگزینه بنا فیانغان بو شاعر بونده ده تقلید ایته ایته
ایجاد قیلدی. بونده کوب نهرسه کوچررگه اورن مساعده توگل:

بر وقت باردم بچهن بازارینه - آنده مین تابدم آرق یازاریمه
ایرته بلهن قاینماقده بو بازار - قایدہ باقسهك آنده طولغان سوداگر،
قایسی صاتماقده در، قایسی آلا - برسی آلدی شونده برسی آلدانا.

ایشته بونك کیلهر «بچهن بازاری» نه، «ایسکی کیسک باش» نیگزینه
سیلهنگن چن معناسیله یاگا و آرگینالی بر «کیسک باش» توسن بیرلههر.
قaban کولن تصویر کبی بعض یرلهری ایسه، ایسکی، ایسکی بناك آرختیک.
توراسنده بولماغان توقاینك بوتولهی اوزی یاصاغان فاصونلاردور.

بز بونده توقاینك ۱۹۰۷ دهن ۱۹۱۰ غه قیدر بولغان عمرینی آیرم بر
دهور ایستوب-رهك کورسه تدهك. توقاینك حیات ادیبه سینی بیک اوک معین
دهورلهر که آبرو ممکن توگل. شولایده بولسه آنک عمری بر توسلیگنه
آقمی. باشده اول-تهلی یاگا بوسلوب چققان و آغمینه از و مجرا صالماغان
بر چیشمه کبی بولغانوبراق، کوب-کله نوبرهك، قایا تابا باراسن بلمه گهن
شیک-ملیرهك بر رهوشده آغا. صوکره بر معین از آلوب شونك بوینچه
اویتاب کولوب، شلطراب آققان چیشمه دهی، آغا. لکن بوده اوزاققه
بارمی، آنده عمرینك صوگینه تابا، منصبینه یاقلاشقان چیشمه نك آغووی
کبی، بر طومرایوب، مولانوب، تیره نه یوب آغو باشلانا. ایشته بو ۱۹۰۷
- ۱۹۱۰ دهوری آنک شول شلطراب آققان وقتیدره. آنک بو دهورده گی
شعرلهرن بارینسن بر که جیبوب بریکون چنارساق بونلارده امید و اشانچ
باغی کوبرهك چنچاق. درست بونده ده زار - موگلار آز توگل، لکن
شولسی مهمدرکه بو موک و امیدسز لکلهر تهلی عمومیراق و دنیادان
زارلانور رهوشنده رهك بولوب آنک اوز شخصینه قاراب، اوزینه تیره برهك
سویله گهن شعرلهری اجنده بیدگرهك امید، اشانچ و حتی غرور سیزله.
تهلی اول اوزی حقتنده «سین صناسک مین سونه من» «م» تله و بتدی

III

۱۹ نچی یالارده توقایفنگ روحنده شاقتی آماشنو سیزله . بو آماشنو آنک نهله نیچک سونو گه تابا بولغانلغن آکلاتا . آنک اولده گی امیدسزه . لسهکلری ، یوغاریده نهیتلگه نچه اوز شخصینه عائد توگل ، بلکه اطرافدان ، محیطدهن آغان بر کو گلسز تأثردهن عبارت بولا ایدی . حاضر ایسه اول اوزینه امید و اوشانچی کیمو گهن توسلی قاری ، کوب اورنده اوزینک عجزینی سوالی . شونی ده نهیتوب کیتهر گه کیره کسه : بو توقایفنگ اوزینه قاراش ، اوزینک اوزینه ایمان درجهسی ایدی ، اما بز آنک اوز قاراشلارن ، اوز اعترافلارن بر یاقه تاشلاب آنک شعر تامرینه طوغری اوز غرادسمزه . نی قویوب قاراساق آنک اثرلرهنده شعر صوونو سیزمیز . آنک اوزی حقیقده شبهه و امیدسزک ایله یازدیغی « کوگل » هم « تردد و شبهه » اسملی شعرلرهنده شعر یالقی چه چرب طور . شولای اوق « ملی موگه - لار » ، « کورسه ته » ، « پیغمبر » کبی توقایفنگ شعر تزمه سنده برنچی رهنده بولورغه تیوشلی شعرلری ده اوشبو وقت میدانغه کیله . اول حالده بو امید .

سزک نیدن ایدی ؟ البته بونی شاعرنگ سچی اصابه و خصوصیت روحیه . سنده ازلهر گه کیرهک ، بز یوغاریده نهیتدک : توقایفنگ اصل خارا کتری « محمدیه دن » ، « شاعر وهاتف » کبی لهر بلهن اوک بیلگولهنگن ایدی . بو صزلانوه ، زارلانوه آنده هیچ بر وقت بتوب طورمادی . تیک اول بر وقت شاکردک عالمندهن ایرلوب و صوگسه قازانغه کیلوب یاگا دائره (کرو - ژوک) گه کر گهچ اوزنده بر آماشنو سیزدی . بو آماشنو حقیقتاً مهم ایدی . قازان یه شلهری آنسی بیک خوبلاب قارشی آدیلا . آگا شاعرک تاحی تقدیم ایتدیلهر . ملت آنسی بر آوزدان تبریک ایتهر گه باشلادی . البته آنسی بو « تقدیم » و « تبریک » لهر خوشلاندره و دردله ندره ایدی ، البته بونلارغه قارشی بر نهرسه بیرر گه کیرهک ایدی . ذاتاً قازانغه قایتو اوزی شوندی امیدلر بلهن ، ملتک خدمتک درد بلهن ایدی . شولای یاگا ایده شه . لهر یاصاوه ، یاگا پلانلار قوروه ، یاگا غزته چناروه ، الحاصل یاگا طورمش قزغی ، قزغنی بلهن ایکی یل اوتوبده کیتدی . ایندی توقایفقه آرتقه نه یله نوب قارارغه وقت یته . اول نی اشله گهن ، حقیقتاً بر « منه » دیوب کورسه تورلک ترقی بارمی ! حاق آنی کورته ره ، آنی اوزینک پوشکینی تاغی نهله کمی ایتوب تانی . اول آنی کورته ررلک می ؟ مونه بو سؤالهر آنی چنلاب بورچی . اول

اوزىڭە:

« نەرسە كوردىم بو جەھاندا، ئى بىردىم؟... »

سؤالنى بىرە ھەم:

« ھەر مېنۇپ مېندەن تلى دنيا كوڭل ىمشلەرن

نەرسە پىشسون. بولسە يالقىسىز كوڭل، سونگەن كوڭل « ئى ئەيتور-
گە مېجور بولا. آنڭ دائرە فېكرىيەسى بىك كېيىك، دنياغە قاراشى بىك
توبدەن، لىكن شول نىسبەتە مەلۇمات آز، « آبرازۋانپە مالىوتكاغە، يوق
آنڭ طوتقان نەرسەسەن قوبتارلىق قولى، يوق آنڭ اويلاغان و سىزگەن
نەرسەسەن دىلاللەر بلەن سويىلەرلىك تلى، يوق آنڭ قاراغان نەرسەسەن آرقلى
تېشەرلىك كوزى » (۱)

بر وقتلار:

« آوزمىدەن اوط چەچرەر مېنىم! »

دېيۇچى تىل حاضر:

« تابدىسەم موضوع يازارغە آبۇرېم

(۱) توقايف نىڭ اوزى حقندە ئەيتكەن سوزى. « خلق ادبىياتى » اسملى

اثرىندەن.

دېم: بونىڭ مېن قاي جىرىندەن ئە كىتىم «

دېوب اوينىڭ عىجرىن سويىلەرگە باشلى.

توقايف اوزىنىڭ روھى بلەنگەن يەشەوچى، « اوز جواڧكارىندە غنە طىران
ايتوچى، بر شاعر توگىل ايدى. اول روھا، قلباً بىك نىق، بر جمعيت
اعضاسى بولوب يەشى، آنڭ غىرادسى بىك آرتق حساس بولوب ئەيلەنەسەندە
بولغان حال و حرىكتلەرنى بىك تىز سىزىنە، آنلاردان بىك نىق متاثر بولا
ايدى.

تاتار عالمىندە ۹۱۰ - ۱۹۱۱ نىچى يىللاردا ۵ نىچى يىل جىلى ايله قابىنغان
اوتلار سونە، وقتىندە بىك نىق سىكرىنگەن يەشلەردە، ضىاليەردە بر سونو،
سوورلو حس ايتلە، آنڭ اوستىنە بو يىل بوتون روسىيە مسلمانلارنى قاراتاب
بولوب طورغان بر بدبىخت قارتنىڭ طنچىسىزلىغى، فتنەسى آرقاسىدا حكومت
بلەن بىزنىڭ آراغە ئەللە نىندى بر آڭلاشماو توشوب ترقى حرىكىتىزگە
كوتولمەگەن يردەن بر ضىرە اورولا. بىك آز نەرسەدەندە متاثر بولوچى
توقايفقە بو حال بىك آغىر تاثير ايتە. اول بو كوڭلىسىزلىكلەردەن زارلا.
نوب يازارغە باشلى. بو حاللەر آنى اوز طوغرىوسىندەدە امىدسىزلىككە
توشۇرە. اول سىعيد رىمىفكە يازغان بر خطىندە (۱۹۱۱ يىنە ۴ مارت) اوشبو

سوزلەرنى يازا: « اچم طشم ايشمى واءوانينه زلو با بلەن طولدى. بوئون
 كىتبخانەلەرنى، مطبەلەرنى و گازىتەلەرنى يابوب بىرەلەر، بو كوندەن ياگا
 كىيولەرنى جرطوب تاشلاب، يالان آياق چغوب يوگرەجە كەن، كوز
 آلم قارانغىلاندى. مىلى طورمش، مىلى حىيادەن و اوزمناك خيالەرمەدەن
 تەم اميد كىسەم. مىن بىت سىنك شىكىلى صاق، قويوب قويغان پائىتقە
 توگىل، مىن دىپلومات، پاليتىك، اوبىستوئىنى دىياتلەدە بىت. مىنم كوز
 كويى كورە، قولاق كويى ايشتە...»

توقايڭ ۱۹۱۰ نچى يىلى شەرلەرىڭ بىكونى اولارەق «كوكل ىمش -
 لەرى» اسملى مجموعەسى چقا. بوڭ باشندە اوق بىك خاراكتىرنى بولغان
 «ئوزلگەن اميد» اسملى شعر قولغان:

«كوز قاراشمەدە حاضر اوز كەردى اشىلار توسى
 سىزلە: اوتدى بەش عمرلەر، بىدى عمرم يارطىسى
 نىندى درد بلەن قلم سزسامدە كاغد اوستىنە
 اوچى اولگى جولەر، صاف، بەش محبت چاقىسى
 اى مقدس، موگىلى سازم اوينادك سىن نىك بىك آز
 سىن صناسك، مىن سونەن آيرلاز آخرسى.»

شونىڭ آرتىندەن اوق «ئەلە بىشى» اسملى شعر كىلە. ئەندە

شاعر:

«اميدسزمن فقط آفتق دىقەمنى كوتەم ايندى،

كرتەم قاچان تارش، طنسرغە بر كون بتم ايندى.»

دىوب اكتراشا. آندان سوڭ «او كىنچ»، «عذابدەن سوڭ»، «ھەم» «آچى
 تجربە آوازى» كىلەر رەتدەن تزلوب كىتە. بو آرادە توقايف آرتق ئىچكە
 روب، جدىلەنوب كىتە. ئەندە حاضر اويناو كولولەر يوق، اول:

«كويەو تىوش البت آچى حسرت كوين

كېرەك توگىل مەنىسى يوق كولاكى اوين»

دىوب جدىنكە دعوت ايتە. «ھەم» «نصیحت»، «قاتل نفسكە»، «عمر بولینە
 كروچىلەرگە»، «اشكە اوندەو كېى باشندەن آياغىنە قدر وعظ و نصیحت
 بولمان نەرسەلەر يازا.

عموما قاراغاندە ئەلى توقايفدە شەرى قوتنك كىيەووى سىزلىمى. اول
 درىست آرتق ياگما بر نەرسە ايجاد ايتى. اگما اميدىدە يوق. تىك «بتم
 ايندى» گەنە دى. لىكن آڭ شول «بتم ايندى» سىندە اوزندە بر ياگا
 شەرى قوتە يالترى.

سزىڭ گوز آلد كزده كوزگى صالحن جيل ايله يافراقلارى قويلوب
 شه بشه ره قالغان موگلى و حسرتلى آغاچلار تىزمى. آنك بر وقت يەش و
 يەشل يافراقلارى آستىدە صغندروب، ايركەلەپ آصرادىغى قوشچق قاي
 كره سن و نى اشلىسن بلمىچە بر بوتانغە، ئەلى ايكىنچى بوتانغە اوچوب،
 سىكروب يورى. نھايت بو سويوكلى وطنده اوزىنك جانينە جلى بىررلك،
 صغناچاق ير تابماچاق، يالانچاق بوتانلارنك برسینە اوطوروب بر موگىنە
 تاوش ايله صايرى. آنك صايراوندەن بىز:

« كويى موگىلانسەمدە قونوب مىلى آغاچلار اوستينە

بارسى قورغان بر كنه يوق جانلىسى، يافر اقليسى »

دېگەن معنینى اوقىمىز. شول ره وشچە شاعر اوزىنى شعرلەرنده

گاھا شوندى بر گولندەن آيرلوب اوز وطنندە غريب بولغان موگىلى
 قوش صورتندە كورسەتە، گاھا:

« كوز كوينىڭ قشقه قارشى صوگىنى چاغندە

طوگوب بىكەن آغاچنك يايىلانچاق بر بوتانغندە

توشەر توشمەس طورادەر، صوگىنە قالغان بر كنه يافراق

توشەم دىب قاترى جيل صزغروب كىتكەن صاين چاق چاق »

ديوب اوزىڭ كوزىنى تاغندە ئولم و مؤثر بر لوخەدە ئرسىم ايتەدەر

شاعرلەرنىڭ معنی و فضیله تەدن بىگەرەك حمن و صورتىكە مجلوب
 بولغانلقلارن يوغارىدە ئەيتوب اوزغان ايدك. شعر اوزى بر مستقل صنعت
 صانالوب آندە اخلاقى، فلسفى بر غايە كوزە تلمە كەندە بونك شولای بولا.
 چاغى طيىغى. اما قايسى بر شاعرلەر شعرلەرىنى بىگەرەك اوزلەرىنك چىت
 بر غايەلەرنە واسطە ايتدروب كنه ميدانغە كېترەلەر، اخلاقيون شعرده طشە
 مى بر ماتورلق اوستينە اچكى بر ماتوران، يعنى اخلاقى بر معنینى ياصارغە
 طرشا. فيلاسوف، دررش تاغى شولای آنى اوزنچە بر معنی غە قلب ايتدە
 روبىكەن طوتما. بىزنىڭ تودايف تار معنی دە، ياخود، اوز تەيىرنچە ئەيتشەك،
 ياصاب قوبغان بر شعر توگىل ايدى. شونك ايله برابر آنك بر اخلاقى
 نظرىەسى، فلسفى اعتقادى دە يوق ايدى. لىكن اخلاقى، اجتماعى، فلسفى
 مشلەلەر آنى چىلاب بورچى ايدى. شونك اوچون اول هيچ بر حال و
 حادە، كە لا ئىد و غېر شەخسبانه قارى آلمى، دنيانك باشقەلار يانندەن شە
 شماغە اوزغان حاللەرى آسما تورتلەلەر، آنى قوطورناملار، جلاتالار، مسقل
 ايتدەرلەر، آچولاندرا لار ايدى.

طولستوی و مصری کبئی فلسفی بر نظریه‌غه، یا که اخلاقی بر مسلک‌که مالک بولغان بویو کله رده بز بو حالی کور میمز. آنلارده نق بر اعتقاد معین و مقرر بر نقطه نظر بولا. ایندی بو گنا مالک بولغاندن سوک آرتق بورچلورغه یول قالمی. آنلار عالمگه بر بیلگولی قاراش ایله بر معین از-دهن بارا بیره له ره. بر جان طنچلغی ایله آنلار دنیانی بیک ایرکن کوروب، آتک آغن قاراسن اوزله رنجه بیک یاخشی آروب کورسه ته آلالار. آنلار-نک قاراشلاری بیک کیسکن و شونک اوچون ایجادلاریده پارلاق بولا. سین آنلارنی اوقوغان وقتده اوز گنی بر طومان اچنده آداشوب قالغان توسلی حس ایتیمسک. بیکه سینک آلد گده نیندی بولسه ده بر کعبه کورینه، سین شوکا تابا بوز طوتاسک. اما توقیفنی، یعنی اجتماعی و اخلاقی مسئلهلر ایله بورچلوجی توقیفنی اوقوغان وقتده سین طومان اچنده قالب کعبه سندن آداشقان بر کشینک زار و موگینی ایشته سک. البته آداشو-چی ده بر یولی یغامی، آنده نلک بر از گه توشه رگه امید بولا، سو گره آنلار برهم، برهم قرلوب، اوزلوب بته. توقیفده نلک ره ک:

« یوق نهلی مینده حقیقتکه وصول

نهله نیک هیچ ایرلا آلمی اوک وصول »

دیوبکسه زارلانا، یعنی « یوق نهلی » دیب کپله چه کده بولا چاغینه بر امید آکلانا ایدی. سو گندهن:

« قرلدی آله ایزگی اشکه وعدهم؛

قارا گئی ده کورنمی چونکه کعبه م »

دیوب بوتونله ی قول سلکدی.

توقیفنک ایک سو گئی شعر مجریه سی بولغان « جان آزلاری » نه گوز صالحه ق بونده ایندی امیدسز لک نک بوتونله ی اولوم کوتو و اجل چاقرو درجه سینه باروب یتکهن کوره من.

« نه یله نه بیت اوتمی، بتمی عمری ده

جهی کیمله اوطلار چه چوب سین قشلاسه ک.

قتل نفس ایتسه م خدایدان قورقامن

له کمی چیر، آوز بده بولمی ایچمه سه م »

اما اصل شعریت، شعری قوت سونو بر یا قده طورسون، بو یا قدهن آنده نه لیگی باشلانغان تکامل طوقتال میچه بارا. بونده « کوته گنده، « بوران، « قازان و قبان آرتی، « ناتار به شله ری، « کیچکی تله ک، « واقسنیم، « صاغور وقتلار، « منق، « هم ترجمه لهردهن « گناه »

« منافقه » و « اوج حقیقت » کبی شعرلرده توقایفک قوه شعریهسی ایک یوغاری نقطهسینه منه.

بو مجموعهدهن سوکئی شعرلاری « آک » ، « مکتب » هم « وقت » ده بولوب آنلارنی بر مجموعه تشکیل ایته آلمادی. بونلار آراسنده « خسته خالی » آنک ایک سوکئی زاری دیب ایتور که یاریدر. بونده شاعرنک وقتنده حیات بوسکوروب طورغان قلبنده کسی تامرلارنک برهم، برهم اوز-لووینی و شونک ایله برابر آتق امبدلهرینک سونوینی سیزه من. بونده توقایف اوزینک شخصی زارلارینی عمومی دردلهر ایله بر که قانشدروب یورته:

« یوق نجات فکرم چویرسه مده اوزمدهن اوز که که »

قوزغون اسلام گوده سنده، کبه سنده بت کورهم »

دیوب دین و ملت اوچون قایغرادر.

بو شعرلر یازلمان وقتده توقایف قانی خسته بولوب بر آغانی قیرده دیورلک ایدی ایندی. اوزن اولوم قارشوسنده کور که نده، یعنی حیاتینک شوندی بر قارا کئی و قورقچلی نقطه سنده طورغانده، آنی هر وقت تأثیرنده طوتوچی اطراف و محیطده شوندی اوق قارا کئی و قورقچلی مینوطلار

کیچر مه کده ایدی - مهالک ورم میقروبلاری آنک شعر چیشمه سی بولمان پوره گنده گی آتق حیات تامرن کیمروب اوز که لهب طورغانده، یعنی اچنده شوندی بر شخصی جیمرلو، بتو اشی اشله نگی و قنده، طشقی یاقده آنک منسوب بولدیغی تورک و اسلام اعضاسی ده اوزینک عصرلر - ده نیر-لی مبتلا بولوب کیلیدی کی ورم خسته لغینک قطعی تخریباتینی چیکمه کده ایدی. بونده شاعرنک قلبینی میکروبلار صروب آغانلار، نه تگنده اسلام و تورک لکنک قلبی بولمان دارالخلافتی، نه ایگه قدر آنک بیک کوب اعضاسینی چرتک کن قورتلار نه یله ندروب آغانلار. شونک اوچون شاعر اچنده گی بوشلقنی قارا کئی قانی تصویر ایتمک آنراده « فکرن اوزندهن اوز که که »، اطرافقه چویروب قاراسده « نجات » تابعی.

توقایف تاتار تاریخنده مه نگی اونوتلما ساق بر اسم! کیله چه ک بیک کیک. بزک خلققه ده، الحمد لله، فیض بابی آچلوب طور. کیله چه کده، دردمندک تعبیرنجه، عدمدهن سیل بولوب آقماقده و ذوق حیات کوتمکره

بولغان ایل،، اچنده کوب بو یوکلەرنی کوتەمز. توقیفده شونلار ره بینه
 تزلەچەك بر تویەدر. اول بزگە هیج بر یاگسا علم کشف اینەسون،
 مستقل بر فکر و فلسفه سویلەمەسون، حتی آنک اثرلەرنده خلدقمزنگ،
 عصرمزنگ روحن تجسیم ایتەچەك اولمە-ملك و پارلاق شعرى تمائللەرده
 بولماسون، بونلار آگا بو یوکلەر تزمەسینه تزلورگە مانع بولماپاچاق. آنی
 آوامزده بەشەتور اوچون تاتارچە ایک ماتور سوزلەر سویلەوی، طوباس
 تاتار تلینه شعرى توس و ادبی قیمت بخش ایتوویدە. یتەچە کدر .

اسماعیل بك جنابلارینك بوتون تورك عالمینه سالدی-نی وو تل ! تل !
 تل !؛، آوازی بزنگ کبی خلق اوچون آچقە اولەرگە طورغان کشینك
 «ایکمەك! ایکمەك! دیگەن آوازی ایله برابردر. اسماعیل بك روحانی
 آچلغمزنی کشف ایتوب تلسز بەشەرگە ممکن بولماپاچاقنی آکلانیدی. بو
 آنک زور هم اونوتلماساق خدمتی. لکن اول بزگە، روحمزغە بی-ك
 موافق بولوب تمەگەن بر غذا (تل) یاساب تقدیم ایتدی. بز آندان وقتندە
 فایدەلاندی. لکن سوکندان آنک بزگە قیمت توشکەنلکن، بزنگ اوچون
 لذتی و طوقلقلی بولماغان سیزدک. وولغا بویندە شوندی بر مساعد هوا
 و منبت بر طوفراق بولوب طورغاندە آشلقنی قریمدان کیترتورگە آورسنە.

مدق. یعنی اوز بزنگ تاتار تلینه یاشاق شوکسا روح ثورورگە، شوونی
 تراتوب علم فکر و ضیا اوچون واسطە ایتەرگە، شونک بلەن توراللانور.
 غە قرار بپردک. بزگە بو طوغرودە بایق اعتراض لار بولدی. «تاتار تلی
 اورام تلی اول، پچەن بازاری شبودسی هیج بر وقت ادبی شکلگە کرومە.
 کن توگل، دیدیلەر. بوکسا جواب-لار بیدرله ایدی. لکن آرامزدان بر
 فصیح شاعر جنوب تاتار تلینی حسیات نفیسه و افکار عالیەگە ترجمان
 بولورلق ادبی و مزین بر شکلده کورسەتە آلمانچی بو معترضلارغە قطعی بر
 جواب بیرو ممکن توگل ایدی، قسقا سی مسکین تاتار تلی اوزینی حسمایە
 اوچون بر شاعر کوتە ایدی. قاچانکم بوندی بر شاعر کیلوب تاتار تلی
 خلیطە-ینی بالیق و قوملاردان تازارتوب صاف آلتون حالینه قویسە، بو
 تاتار تلی منکرلەریذ، قارشى قوتلی بر معجزە بولاچاق، آنلار آنک قارشو -
 سنده طوغا ویا کرها باش ایجە کلەر ایدی. ایشتە توقایف تاتار تلینی
 شوندی آغر کونده قوتقاروچیلارنگ برنجیلەرندهن بولوب میدانغە چقدی.
 دنیا دە نیتدر کشیلەر بار، تاتار تلینی فقط توقایف شعرلەری حرمتینه سویه -
 لەر، تاتار تلینه کیزدنگەن نیتدر قوللار، قارشولارنده توقایف دیگەن بر
 قیمانی، کریدور-یتی کوروب کیری توشەلەر.

بۇدە تاتار تلىنىڭ ھامىيەلىرى، خادىم-لەرى بايتا-اقدان پىرلى بار ايدى.
 بونك ۈيك ۈرئى قەرمانى شېھە سز قىوم ناصرىدەر. لىكن بو ذاتىك ۈ تاتار
 تلىنە خەدىقى نىقدەر زور بولسۇن، بونلار نظرىيات درجە سەندەن آش-مادى.
 آندە تاتار تلىن بالەلى توزە تورلك ناطقە قوتى بولماغاناقدان آنك ۈ اثرلەرنە
 تلمز اوزن صوقلاندرلىق بر رەوشدە كورسەتە آلمادى. تاتار تلىنىك ۈ ايكذە
 ھى ھامىسى عىياض اسحا قىدە تلمز ىنە بىك آز اشلەندى. بو ذاتىك ۈ لارنىك ۈ
 اورنلارى تاتار ادبىياتىدە، احتمال، ايكىنچى مەدى توقايفدان يوغارى بولورە
 اما تلى و بىدان قوتى اعتبارىلە توقايفنىك ۈ اورنى ئەلىگە قدر كېلىگەن اديب و
 شاعرلەر بىزنىك ۈ ھەمە سىنىكەندەن بلندەر.

مىنەچە «توقايف كىم؟» سۇالىنە ايك ۈ مناسب جواب و شولايوق توقايفقە
 ايك ۈ قسقا تعريف: «تاتارچە ايك ۈ ماتور سوزلەر سويلەوچى، دىگەن جملە
 بولاچاقدەر. شونك ۈ اوچون تلمزنىك ۈ قدرى كوتەرلىگەن صاين توقايف
 كوتەرلە باراچاق، مىلى آكمز، مىلى حسمز آرتقان صاين توقايف آكلانا
 باراچاقدەر.

تالانت (استعداد) ھەر ملتدە، ھەر زمان و اورندە كېلىورگە مەمكىن.

لىكن آنك ۈ قىوودەن فەلىگە چىغىووى، ىمش بىرووى شېھە سز محىط بلەن

چىكىلەنە. شونك ۈ اوچون مەنپەتدە يوغارى باسقىچدە طورغان و تارىيخدە
 زور رول اويناغان ماتلەردە زور استعدادلەر زور اش كورەلەر، اما اونوتلا.
 خان، طوگىغان خاتىنىك ۈ استعدادلەرىدە طوگوب اونوتلوب قالالار. آنلار.
 نك ۈ ئروب صاف چىشمە بولوب آغويىنە عام و مدنيت قوياشنىك ۈ قرن
 قاراووى مانع بولا. شونك ۈ اوچون بەضىلەر «اگرە بىرون، مىلا، روس
 شاعرى بولسە ايدى، بو درجە مشهور عالم بولا آلماس ايدى ھەم پوشكىن
 غربى ياوروپا ماتلەرىنىك ۈ برسېنە منسوب بولسە ايدى، اول بو بويوك استە.
 دادى ايلە تاغندە زوز اش كورر ايدى، دىلەر. بونك ۈ شولاي بولاچاغى
 بىك طبيعى. قوت و استعداد فطرىنى اورلقنىك ۈ اچندە بەشرلىگەن اوسدرو
 قوتىنە اوخشاتورنە مەمكىن. بىز كورەمىز كە بو قوتنىك ۈ اش كوررووى، يعنى
 نباتنىك ۈ نشو و نەسبى آندە طوفراق، ھوانىك ۈ حال و خصوصىيتىنە قاراب
 اوزگەرە. بروك اورلوق تورلى طوفراق و تورلى ھوانىك ۈ تاثيرندە تورلى
 درجە ىمش بىرەدەر. شونك ۈ كې شاعرلەرنىك ۈ استعداد فطرىسىدە اوزىنە
 چىردە قدرت طرفىدان بىلىكولەنگەن اورنى، ئەيلەنەسېنە قاراب تورلى درجە
 دە اش ميدانغە كېترەدەر.

اگرە ۱۹۰۵ نىچى يىلى جېلى ايسوب ھوامىز باشقاروب كېتمەسە ايدى،

احتمال توقایفنگ* قوه شعریه سی بوتونله ی معطل قالور یا که کوب بولسه
اوراملارده گزرکن بن بناگاه توفیق نپله دم اولدم آگاه* کچی نهرسه لهر
چغارا آلور ایدی.

ایک دقتلی بر تربیه که محتاج وقتنده مدرسه پوچاغنده کوگه روب
باتقان بو استعداد بو تار تاتار محیطنده، بو صای و قوری بر زمینده نیچک
طبیعی تکاملگه ایرشسون. بو کذا البته هیچ بر امکان یوق ایدی. شونک*
اوچونده بز توقایفنگ* استعدادی طوع و سنده مطلق ره وشده و قسطی
صورتده بر چیک بیلگوله ودهن یراق طورامز.

توقایفنگ* استعدادی طبیعی قوتی ایله جیلوگه بر مانع زمین و محیط
بولسه ایکنچی مانعده آنک* طبیعت و خارا کتری بولدی. مدرسه تهره زه.
سندن آرقلی توشکن ضعیفکنه بر عام و فکر ضیاسینک* تأثیریه فکرنده
بر انبیا حاصل بولغان و استعداد طبیعی آچانغان وقتدن باشلاب اول
اوزانی طبیعتک* حکمینه تاشلادی. اوزینه قارشلی کیلگن قارا کوچلهر ایله
صوغشوب جیگو، اوز اوزینه ادبی و علمی تربیه بیرو اوچون طرشه مادی.
اوزینی مدرسه محیطنده نده توبه ن و مهلك بر محیطده کیتروب قوبیدی.
درست اول روحا بونلاردان یوغاری طوراً:

دیوق توبه ن قالماس بو جان فطرتده عالی بولغان اول،
کیسمهک اوستنده قارا قوش اتفاقی قونغان اول،

دیوب عالی روحینک* جسمنده بو توبه نلکله ردهن قوتقار اچاغینه اوشانا
ایدی. لکن بو بر امید کوینیچه گنه قالدی. اول صوگندان، اولهر
آلدندان:

« کرله نوب بتم اوزم دنیانی پاکلی آلامم »

دیورگه مجبور بولدی. درست، آنک* عالی روحندان طوغان شعرلهری
بو توبه نلکله ردهن پاک و بلند. لکن بو توبه نلکله رنک* تأثیری بو کذا بیک
زور بولدی. شول سایه ده آنک* کوبرهک فعالیت شعریه سی توبه ن جسمه
نیتی بله ن عالی روحانیتی آراسنده ضدیتک* آه و فغانینه نهرم بولدی. آکا
دنیا نی آجق کوز بله ن کورو، اطرافقه آیق قاراش یورتو و شول روشچه
قوه شعریه سینی ایجابی بر خدمتکه جیگو اوچون بو محیطده ن روحا گنه
توگل، جسماده اعتلا ایتهرگه کیرهک ایدی.

بو اورنده بزنگ* تاتار خلقینک* بر خاصیت و خصوصیت روحیه سی
کوز آلدینه کیله. چونکه بو نقطه ده بز توقایفنگ* آرتق تاتار ایتوب کوره.

مز. شویله که تاتار خاقنده ئوزماک، احاطه‌لی گوروب، یراق نقطه‌ئی کوزه‌توب اش کورو یوق. شونک اوجون آنک کوب قوتله‌ری جیلکه کیته. آنک اشنده دوام و ثبات بولمی. بوکا ایک کچکنه اشله‌رمزدهن آوب، ایک زور تاریخی احوالمر شاهد. تاتارنک قوه مخیله‌سی ده بوندان مستثنی توگل. اول هیچ بر باشی، آخری معین، بوتون طولی، اطرافلی بر خیال طودرا آلمادی. آنک آثار شعریه‌سنده خیالی بوتونلک، کیکلک توگل، بلکه بر حسی چوارلق، نارلق کوره‌مز. حتی بو تارلق، بو چوارلق شول درجه‌ده که اول بوتون ایکی مصراعلق بر جر جری آلی. هیچ مناسب‌تسز و طوطوغری آق ایدل بویلاوندان اوزینک جانکاسینه کوچه، تهرزه قابچاندان طوغان ایلینه کیلوب توشه.

ایشته بز که توقایفدهده ایک آچق کورینه طورغان نقطه‌لارنک برسی اوشبودر. آنک اثرله‌ری، یک آز بر قسمینی استئنا ایتکهنده، قصقه نقطه‌له‌ردن عبارت. درست آنلارنک همه‌سی آیرم آیرم قارالغانده بوتون بر نرسه. لکن آنلارنی رهندهن اوقوب بارسه‌ک اوز کئی نه‌لیکی تاتار جر-لارینی طکلاغانده‌غی کبی مک تورلی حسنک آلماشنوی قارش-وسنده کوره‌سک. بر وقت توقایف «کوک-صییر» عنوانلی بر شعر یازا باشلاغان،

بونک باشنداغی (I) رقمی هم صوگنده‌غی «آخری بار» دیگن سوز بوندان یاخشینه بوتون و اوزون بر تصور کوتدره ایدی. لکن شاعرنک اولوم خبرن ایشته‌کنچی بونک آخرن کوتسه‌کده، کوره آلمادق. بو حاله‌رنی کور گچ نیچک بو «شوره‌لی، هم کیسک باش» نی تمام‌لاب جروب چقدی ایکن؟ دیگن ازی باشقه کیله.

توقایف قلب شاعری و حسیات تصویرچیسی ایدی. آنک شعری قلبی هیجانلارنی تصویرده ایک یوغاری درجه‌گه ایرشه، اول بو طوغروده ایس کیتکچ بایغ افاده، فصیح عباره‌گه هم بدیع نظم و خوش آهنگه مالک. توقایفک حسیات-ی یواش، مطیع و معتدل حسیاتدر. اول، سعید رمییف کبی، قولن سمواتقه اوزاتمی، عرش، کرسیلهر گه هجروم ایتمی، دنیاغه آچی لغتله‌ر یاودرمی. آنک بر «تاتار شاعرینک نه‌تکهن سوزله‌ری» اسملی شعری بو طوغروده، بلکه بر مستثنی تشکیل ایتهر گه یارار. لکن بو شعر-نک، توقایفک لیریکالاری اجنده ایکنچی درجه‌ده طورغالغنده بز گه هنوز، توقایف بو میدانده آط اویناتا آلی ایدی، دیبور گه یول قالا.

توقایفک بویله موک، شکایت، حسیات رقیقه ایبه‌سی بولووندان بز یه‌نه آنده ملی روحنک آچق بر تظاهرینی کوره‌مز. توقایفک، اوزبزنک خاق

جرلارینک جرانووی طوغروسنده بیک خاراکترنی بر ملا حظہ سی بارہ
 اول نیتہ: « بزنگ خلقنک جرلاو و کویلهونده مینمچه اوزینہ بر تورلی
 خصوصیت بار کبی. باشقہ ملتله رده بولدیغی کبی بزده، قالون تاوش ایله و
 ممکن قدر کوچله نوب و آوزنی بیک زور ایتوب نه چوب جرلاو برده مقبول
 توگل. بزده جرانغان چاقده تاوشنک یومشاق بولوون و بر آزاویون
 قورالی آوازیله اوخشا شراق بولووی و ایرنله زنگده ممکن قدر آزاچلو-
 وی مقبول و مستحسن کوزله. مثلا مین دوم چوقراق بولوبده، جراب
 او طروچی بر تانارنک آوزینہ قاراسهم، مین آنی جرلی دیب بلمهس، بلکه
 بر نرسه نی قو، قزو سویلی ایکن، دیب حکم ایتهر ایدم. اگرده شول
 چوقراق حالده بر روسک جراب اوتورغان حالینہ قاراسهم، مین آنک
 آوزینک یرتاغانچه آچلووندهن و آوزینہ کوچک کیلووندهن مطلقا بو
 جرلی دیب اویلار ایدم.»

بو، شبهه سز، بزنگ جرالارمزنک ایک کوزگه بهرلگه بر خصو-
 صیتی مین بونی اچکی، روحی بر سبب بله ایضاح ایتهم کیله: «تانارنک»
 آوزن آچار آچماسقنه موکلانووی آنک حسیاتینک، تقدیرمی دیم، نیندی
 بولسده بر قوت قارشوسنده بو بونوب آقرننه یواشقنه طشقه توگلوویدر.

ایشته بز توقایف شعرله ری طوغروسنده تقریبا، شول اوق خصوصیتی
 نیتہ آلامز. توقایف نک لیری کاسنده غی بو کوب خصوصیت (موکللیق و
 نچکلیک) نک اوستنده، آق اوستنده قزل صزق کبی طورغان، هجوی و
 کولکی سیکلهر (اوتینوق) ده اوزلهرن بیک آچق کورسه تله ر. اول
 بر اورنده:

« اوچرماچی بولسم بلبل کوکره گمدهن

ئله نیچک مر مر ایتوب مه چی چغا »

دی واقعا توقایف نک شعرله رینه قارالس، بونده بلبلق بله ن مه چیلک بر بره
 سن نوبتله شو بکنه طورا. سین آنک حسیات رقیقه سی موکلنده راحنله نوب،
 تیر به لوبکنه کیله سک، شونک آرتندان اوق اول کیسه گدهن ئله نرسه که،
 ئله ککه قاراب مراولاب قویا، شول ره وشچه بلبلار ایله مه چیلهرنک
 آرالاش کیلوه ری بعضا کشینک کوکلن قراء ذوقن طرنی. بر شعرنک
 تاثیر ایکنه چیسنه قابما قارشو کیله. بال آرتندهن طوز، طوز آرتندهن بال
 قبقرن کبک بولاسک. شول جهتدهن، بو مجموعه ده اول، شعرله رینک جدی
 قسمن هجرله رندهن آروب بیک یاخشی امله گهن. لکن اول بعضا بروک
 شعرنده شوندی تضاد کورسه ته؛ آنک قویروغی بلبل باشی بولغان

شعرلەرى دە يوق توگىل.

توقايڭنىڭ بۇ مجموعه دە جدى ئاتالغان شعرلەرى، ئانڭ فېكرى، حىياتى، اخلاقى، طورو مەاملەسى اعتبارىلە اورتادە مەركىزدە طوروب، ئانلارنىڭ اوڭ ياغىنە بالالارغە مخلص يازغان شعرلەرى، سول ياققە دە ھجوى و كولىكى شعرلەرى قىويلورغە تېوش. چۈنكى ئانڭ بۇ جدى ئاتالغان شعرلەرى، كىرەك مەوضوع ھەتتەن و كىرەك حىيات ھەم آلارنى بيان رەوشى ھەم شاعرنىڭ اغنقادى و اخلاقى كورنىشى ياغندان غەتەن توش بۇ چوارلىق عرض ايتلەر. ئانلار دە توقايف يوشاق دە اوصال دە، ياخشى دە، يامان دە، زور دە، واق دە، دنيا كىشىسى دە، دنيا دان بىز وچى دە، و غىچى دە، تصوير چى دە، لىرىك دە، قىسە چى دە بولوب كورىنە.

ايدى اكر بالالار و مەكتەب اوچون يازغان شعرلەرىنە كىلسەك اول بۇندە، البته، اوزن غايت بۇ ياقلىق ايلە كورسەتە. اول بۇندە فرشتەلەرچە يوشاق، فىلە و فلارچە جدى، درويشلەرچە مەدين و پرهيز.

درست بۇ نوع شعرلەرىنىڭ بايتاغى توقايڭنىڭ اوزىكى توگىل، لىكن بۇ ئانلارنى چىتەن بۇ كويە دىب دە ئىتە آلەمىز. توقايف آلارنى ترجمە ايتكەندە شېھەسز، اوز سوزى ايلە بۇرگە اوز مەناسن اوز حسن دە قاتشدر.

غان. ئانڭ باشقە ترجمەلەرى كى بۇنلار دە ئانڭ اوز كوگەندەن چىققان.

ايدى كىلىك سول ياققە. بۇندە توقايفنىڭ ھجوى و كولو شعرلەرى طورا. توقايف ھجودە كى قىدر موفىقت كورسەتە آلماي دىسەك، شايد خطا ايتكەن بولمامىز. آنى بۇ قاراغاندە بۇتونلەى ھجوى كىشىسى دىب تانورغە مەمكن. اول جدى مەوضوعلار دە نظم بلەنگەن و شعرى بۇ طرز دە غەنە يازدى، يەنى جدى مەوضوعلارغە جدى رەوشە كىرشمەدى. اما ھجوى و كولو مەيدان. نىنە كىلسەك بۇندە اول ھەم ناظم ھەم ناثر ايدى. اول ژورنالېستېكادە فقط شول قوتى ايلە اش كوردى.

توقايفنىڭ ايك زور قوتى ھجودە كورنگەن كىك آڭا شول اوق مەيدانە شاقى واق-لانورغە، بايتاق يوق - بار سويلەر گەدە طوغرى كىلدى. بۇ كولىكى ژورنالېنىڭ باشقا، ھجورنىڭ سۇ استعمال ايتلە طورغان بۇندە طور. چاچ بۇندەن باشقە مەمكن دە توگىل ايدى.

توقايفنىڭ، تەسە قايسى نوعىدەن بولسۇن، شعرلەرىندە آنى بىك كىوب شاعر و ناظمەردەن آيرا طورغان بۇ خصوصىت بار: توقايف مەنىنى، فېكرىنى بىك آچق ئىتە. اول سوز آستىنە تورلىمى، صنعت آرتىنە يەشرىمى. آچق و تىكەلسىز سولمى. ئانڭ شعرلەرىنى اوقوغاندە سىن از لەنوب قارمىلاب،

توقایف طوغروسنده مطبوعات.

توقایف اوزن بیک تیز تانوتدی. اول اورالسکیده وقتده اوق تاتار
مطبوعاتده آنک شعرلری طوغروسنده کچکنه کنه بولسه ده تـ قریضلر
کورنکه لی باشلاغان ایدی. توقایفقه ایک نلک دقت ایتوچی و آنک شعر
لهرینی خوبلاپ قارشى آلوجى «وقت» غزاهسى بولسه کیرهک. شونک
آرتهدانوق اول «ترجمان» دده آقشلائغان ایدی .

۱۹۰۷نجی یلک جهینده توقایف «یولدز» ده «متشاعر که» سرلوحه سیله
بر شعر یازغان و بونده:

«طرشما نافله یر که (وقت) عجز گنی اقرارغه

سیکا سوک صاندوغاچچه صایراماق ممکنمی، ای قارغا!»

دیگه نده وقت دیگهن سوزنک جهیه اچینه قویلووندن «وقت» غزیتهسى
اوزینی آکلا- شول چاقلارده «وقت» قه آیلق علاوه بولوب چقا طورغان
«ادیبات مجموعهسى» نده شاعر دردمندنک «شاعر که» اسملی بر کوزله

قابشانوب بارمیسک، اوز اوزینه شوواسک. آنده صنعت پهردهسى شولقدر
یوقا و شفافدرکه آنک آرقلی ایک عادى کوزله رده اوته و بعضا بو پهرده.
نک بارلنی سیزلمیچه گویا معنی بلا واسطه تجلی ایتدر.

توقایفی بیک کوب شاعرله ردهن آیرا طورغان هم آنی کوبرهک قسم
خلفقه آکلاتا و تانوتا طورغان نبطاده اوشبودر. اول شول یگگل و آچق
یازوی ایله برابر باشقه عادى ناظملارغه اوخشامی. اول قوری سوز جیمی.
آنده سوز معنی دهن بوشاب، قاقشاب طورمی. بلکه بونلار بر برسینه شوا-
قه ده ر نق به یله نسکن و یابشدرفغان بولا که آنده معنی سینک ذهنکه شول
سوزلر بلهن بر که کروب اورناشا شول سوزلر اچنده کنه اوزینک قو-
تن، پارلاقلن صاقلی خلاصه توقایفده زینت طبیعیلقغه، صنعت وضوحه فدا
ایتله. لکن آنک اولده ردهک یازغان بعض شعرلرن بوندهن استننا ایتر که
کیرهک.

شعری باصلوب چقغان ایدی، اول شعرنی بونده کوچره مز .

«نه دن بو حدت ای شاعر، نه در بو یارغانک پارما
اچکده باری یا بر چیر؟ ویا سینده کو گل تارمه؟
یرنمه اول قدر زارغه، سیککا کوندهش تو گل قارغا
ولی بیک قالقنوب اوچما، صاقن تاب بولما شونقارغه.
یا گلما ای یا گئی بلبل، تیکه ندهن گلمنی آیروب بیل
تلکده خار و نس بولسه وفانی وصلت ایتمه س گل
ادیلمک شأنکنی صاقلاب، ادبلی سیرت ازلهب تاب!
بیگوک تورلەرگه اوزدرما، قاتا گئی ده خطا ماقتاب.
آلا قوشلارغه باقماقچی، عزیزم بولما تاتماقچی
ماتور گللەرگه بول بلبل، نزاکت باغینه صاقچی .»

بوکئا قارشى توقایف «بولدزده» «متشاعر» ده گى وقت سوزندهن «وقت»
غزیته سینى اراده قیلما دیغنی بیان قیلوب جواب یازغان و بوکئا قارشى
«وقت» ده، رضا الدین حضرت نك تله یله بولسه کیرهك، اعتذار یازلوب
آنده سوز آراسنده توقایف زمانه نك معریسی دیوب ده آتالغان ایدی .

توقایف نك ايك تلکگی شعر مجرعه لهری باصلوب چققاچ تاتار

غزته لهرینک کوبسنده تقریضلهر بولدی. بونلارنک آراسنده اوزونراق و
اطرافلیراق بولغانی «الاصلاح» غزیته سنده فاتح امیرخاننک مقاله لهری
ایدی. فاتح افندی توقایف نك دئیمانلیچه یازلغان شعرلهرینک تل ج-ه تن
یاراتمی هم «شوره لی» «آلتونغه قارشى» کبی تاتارچه شعرلهرینه بیک زور
قیمت بیره ایدی .

۱۹۰۹نجی نومبرلهرنک برسنده ،، وقت «؛ ده برهان شریف افندی
ووسعدی»، امضاسیله توایف حقنده بر فیلیه تون یازوب آنک شعرلهری
طوغروسنده غی ملاحظه لهرینی بیان ایتکن و بونده شاعرنک فکر و مسلکی
حقنده، آنک دینه چیلکدهن ملتچیلککه تابا بارغان سویله گن ایدی. آندان
صوگ «بچه ن بازارى» چققاچ «الاصلاح» ده ینه فاتح امیرخاتنک بر مقاله سی
بولوب اول آنده توقایف نك تاتارده برنجی یوماریست بولوینی سویله مش
ایدی .

باشده راق توقای حقنده یازلغان سوزلهر کوبرهك آنی کوتهروب، خوب
لاب بولا ایدی. صوگنه تابا آنک حقنده سلمی یاقدانراق قاراب، یا که
قناعتسزلك ایله نرهك یازلغان یازولارده کورینه باشلادی. مثلا عالم جان
افندی آنک صوگنیراق شعر مجموعه لهرن بیک صالغن قارشى آلدی (آنک

«يولدز» دە «گوگۇل يەمشەھرى» ھەم «مياويدىگە» ھەقىدە يازغان بىدەلەرىنى
 اوقورغە كىرەك (توقايفنى باشلاپ آقشلاوچى لاردان وو ترجمان ،، دە
 سوگۇغە تابا توقايفقە نظرىنى اوزگەرتدى. لىكن آندى بوتونلەى باشقە
 نقتادەن قاراب ايدى. «ترجمان» توقايفنىڭ محلى شېوۋە بلەن يازوون ياراتمىچە
 يازدى (بالئشماشەم ۹۰۹، نىچى يىلنىڭ كوزگى نومىرلەرنىدەن برسندە ايدى).
 حالبو كە بزدە توقايفنىڭ تاتارچالاشووى بىك طبيعى و مطلوب بر تىكامل
 سانالا ايدى .

بر وقت توقايفنى «مەرى» دىب آناوچى رضا حضرتدە آندى، وو آلتون
 ئەتەچى «، مى «جوانچى» مى چىققاچ طشلارن، كادەلەرن يىك ماقتاغاندان
 سوگۇ مندرجەسى دە ضررسز دىب كەنە قويدى.

توقايف وفات ايتكەندەن سوگۇ مطبوعاتنى يىك جدى رەوشدە مشغول
 ايتدى. آندى شەرلەرى، شاعرلىكى ھەقىدە تورلى فەكرلەر، ملاحظەلەر
 يورتلىدى. حىيات خصوصىيەسى ھەقىدە ابدە شەھرى، باش تانشلارى طرفندىن
 كۆب خاطرە يازلدى. تورلى جنس و تورلى صنفدەن بولغان كىشىلەر
 آغا بولغان محبت و مەنوئىتلەرىنى، آندى نولومى ايله حاصل بولغان قايفى -
 لارىنى، موگۇ و زارلارىنى اظهار ايتوب تاسفەلەر، تەمزىلەر، مەزىيەلەر،

ھەسب ھالەلەر يازدىلار. سوگۇرە وفاتىنە بر يىل طولغاچ غزىتە و ژورناللار
 بىز ۱۹۱۴ نىچى يىلنىڭ ۲ نىچى آپرىل نومىرلارن آندى خاطرەسىنە چىقاردىلار ،
 بو مناسبت ايله يە آندى ھەقىدە كۆب مەلومات، كۆب حىسبات مطبوعاتقە
 چەجلدى .

توقايف ھەقىدە وفاتىدان سوگۇ ئەيتكەن سوزلەرنىڭ ايسىك آقشلىسى
 با كودەنى وداقبال، غزىتەسىنى بولسە كىرەك. اول توقايفنى كوكلەردەن
 اوزدروب، عرشلەرگە چىقارما ھەم دو تاتار ادىباتى بوگۇا قدر توقايف قدر
 بر شاعرنى كورمەدى ھەم بوتان سوگۇدە كورمەيەچەك. توقايفنىڭ قىمتىن
 آڭلارلىق، آندى شەرلەرنىدە كى تىرەنلىكلەرگە نفوز ايتەرلىك بر منستقد
 چىقار اوچون يىك كۆب زمانلار اوتەرگە طوغرى كىلەچەك، مضمونىدە
 يازادىر، توقايف شەرلەرى ھەقىدە ايسىك كىچرە يتوب يازغان سوزنى دە اوشبو
 يىلنى ودايل، نىڭ ۲۳ نىچى نومىرنىدە سەئىد رەئىف مەقالەسىدە تابامز . سەئىد
 اقدى ئەيتتە: وداول (يەنى توقايف) ايسىك كىسك باش، باقرغان ھەم يوسوف
 كىتابلارن غنە ياڭا تورايەتوب، آلا رىغە سوگۇنى سودا سوزلەردەن تىزلىكەن
 قوشۇمە طالارغە قالدروب كىندى،،

توقايف ھەقىدە ھازىرگە قدر چىققان فەكر و ملاحظەلەرنىڭ ايسىك

و اورزورغىسكى غزىتە ، نىك باش شىرى و (ايزغىنانىق) اىضاسىلە
 يازوچى شاعر توقايفنىڭ وونىصىحت ، دىگەن شىرنى روسچەغە تىرجمە
 ايتوب غزىتە سىندە باسقان ايدى ، شونى بوندى درج ايتەمز .

ПРОПОВѢДЬ.

(СЪ ТАТАРСКАГО)

изъ Абдуллы Тукаева.

Когда къ дверямъ твоимъ придетъ бѣднякъ
 съ нуждой,
 Не оскорбляй его холодностью нѣмой.
 Вѣдь Нищій, какъ и ты, разумное созданье.
 Судьба заставила молить о подаяннѣ.
 Не думай, будто мѣръ односторонень—нѣтъ,
 Въ немъ — тьма бездонная и лучезарный
 свѣтъ.
 Богатство, слава, честь кружатся въ немъ без-
 слѣдно;
 Сегодня—ты богатъ, а завтра—нищій бѣдный.
 Коль можешь — помоги, а нѣтъ — не будь
 жестокъ!
 И помни: можетъ быть то былъ Илья про-
 рокъ.

ايز گىنانىك توقايفنىڭ باشقە بر ئىچە شىرنى دە تىرجمە
 ايتىكەن ايدى ، بىز ايسە نىك وقاتىدان صوڭ تىرجمە ايتىكەن
 بوغارىدەغى وونىصىحت ، نى كوچرو ايله قناعتلەندىك .

جمال الدين وليدوف .

۳ ماى ۱۹۱۴ سە اورونبورغ .

ايزغىنانىق وونىصىحت ، دىگەن شىرنى روسچەغە تىرجمە
 اوزون وىراطرافىسى عالمجان ابراهيمنىڭ وونىصىحت شىرنى ، اسمى
 ائىرىنىڭ برىنچى جىزىندە گى صوڭنى بايىدۇ .

احمد زكى وايدى نىڭ «مكتب» ژورنالىنىڭ ۱۹۱۳ ئىچى يىل ۴ ئىچى صائىدە

ووشورەلىگە جىتكەن ، دىگەن بر تىقىدى دە ئىتوب اوزارغە تىوش بر
 نەرسە .

توقايفنىڭ اسمى از بولسە دە چىت مىلكەتكە و چىت خلاق اراسىندە
 چىقىدى . ووتورك يوردى ، مجموعەسى توقايفنىڭ وفاتىدان صوڭ بر نومىرىنى
 نىك اسمىنە چىقاردى ، بوندى يەش تورك اديبلەرنىڭ كوپىرىلى زاد محمد
 فواد بك توقايف حقىندە اوزون بر مقالە يازوب ، شاعرنىڭ تىرجمە خالىنى
 كوچر گەندە صوڭ شىرنى حقىندە ملاحظەلەر بيان ايتىدى .

وئاسلام دىياسى ، مجموعەسىندە وونىصىحت افكار ، غزىتە سىندە توقايف
 طوغروسىندە مقالەلەر بولدى . استانبولنىڭ باشقە كوندەلك غزىتەلەرىدە تاتار
 شاعرىنىڭ ئوام خىرىنى درج ايتوب ناسىف و تىزىلە بيان ايتىلەر .

۱۹۰۸ ئىچى يىللار دە تاتار شاعىرلارى حقىندە قازاننىڭ ايكى روس غزىتەسى

اراسىندە سوز بولوب برسى مچىد عفورىنى ايكىنچىسى توقايفنى آغە قوبوب
 يازغانلار ايدى . بونىڭ تىفلىلى خاطرمدە قالماغان .

بہاسی برین ۲۵ سن

昭和八年八月廿九日印刷

ガブトラ トカイノ

昭和八年九月三日發行

「タルヂマキ・ハリー」

不許複製

(定價金壹圓貳拾五錢)

東京市澁谷區代々木富ヶ谷町一四六一番地

發行兼印刷者 東京回教團印刷所
右代表者 クルパンガリ

東京市澁谷區代々木富ヶ谷町一四六一番地

編輯者 東京回教學校
右代表者 クルパンガリ